

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών

Πρόγραμμα Σπουδών: Νεώτερη και Σύγχρονη Ιστορία

Πτυχιακή/Διπλωματική Εργασία:

«Το Ανατολικό Ζήτημα και οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, 1789-1878»

Ηλίας Μαρκόπουλος

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ψαρρού Σταυρούλα

Κυπαρισσία, Ιανουάριος 2025

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Το Ανατολικό Ζήτημα και οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, 1789-1878»

Ηλίας Μαρκόπουλος

Επιτροπή Επίβλεψης Πτυχιακής/Διπλωματικής Εργασίας

Κλάψης Αντώνιος: Μέλος ΔΕΠ ΕΑΠ

Χρηστίδης Χρήστος: Μέλος ΔΕΠ ΕΑΠ

Κυπαρισσία, Ιανουάριος 2025

Στους γονείς μου, Γιάννη και Κατερίνα.

Ευχαριστίες

Θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την επιβλέπουσα και καθηγήτριά μου στο ΕΑΠ, κυρία Ψαρρού Σταυρούλα για όλα όσα μου δίδαξε.

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία καταβλήθηκε προσπάθεια να εξεταστεί η σχέση ανάμεσα στο Ανατολικό Ζήτημα και τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ (1839-1876) του 19^{ου} αιώνα, που αποτελεί μια περίοδο στην οποία η Οθωμανική Αυτοκρατορία επιχείρησε να ανταποκριθεί στις κρίσεις στο εσωτερικό της και στις εξωτερικές πιέσεις. Στο Ανατολικό Ζήτημα αντικατοπτρίζονται οι ανταγωνισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων (Ρωσία, Βρετανία, Γαλλία, Αυστροουγγαρία) με σκοπό τον έλεγχο των εδαφών της, εκμεταλλευόμενες την παρακμή στην οποία είχε περιπέσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Έτσι, οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ είχαν ως στόχο τον εκσυγχρονισμό της Αυτοκρατορίας, την αναδιοργάνωση της διοίκησης και την προώθηση της νομικής και θρησκευτικής ισότητας. Τα δύο διατάγματα (Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ και Χάτι Χουμαγιούν) τόνισαν την ανάγκη για ενισχυμένη κεντρική διοίκηση, φορολογική δικαιοσύνη και σεβασμό στα δικαιώματα όλων των θρησκευτικών κοινοτήτων. Ωστόσο, η εφαρμογή αυτών των μεταρρυθμίσεων επηρεάστηκε από τις πιέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, που εστίαζαν στην προστασία των χριστιανικών μειονοτήτων της Αυτοκρατορίας, αλλά και από τις εσωτερικές αντιδράσεις με τις αυξανόμενες εθνικιστικές τάσεις.

Στη μελέτη καταβάλλεται προσπάθεια να αναλυθεί ο τρόπος με τον οποίο το Ανατολικό Ζήτημα επηρέασε τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο οι μεταρρυθμίσεις επηρέασαν τη γεωπολιτική δυναμική της περιοχής. Ταυτόχρονα εξετάζονται ο Κριμαϊκός πόλεμος, σημαντικές διπλωματικές Συνθήκες και οι εξεγέρσεις στη Βαλκανική. Η εργασία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, παρά το γεγονός πως η κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επιμηκύνθηκε στο χρόνο, οι σοβαρές θεσμικές μεταμορφώσεις που το Τανζιμάτ επέφερε δεν κατέστη δυνατό να αντιμετωπίσουν τις βαθύτερες εσωτερικές δομικές δυσχέρειες.

Λέξεις κλειδιά:

Τανζιμάτ, Ανατολικό Ζήτημα, μεταρρυθμίσεις, εθνικιστικές εξεγέρσεις, Οθωμανική Αυτοκρατορία, γεωπολιτικοί ανταγωνισμοί.

Abstract

In the present study an attempt was made to examine the relationship between the Eastern Question and the Ottoman reforms of the Tanzimat (1839-1876) of the 19th century, which is a period in which the Ottoman Empire attempted to respond to crises within itself and to external pressures. The Eastern Question reflects the rivalries of the Great Powers (Russia, Britain, France, Austria-Hungary) with the aim of controlling its territories, taking advantage of the decline in which the Ottoman Empire had fallen.

Thus, the Tanzimat reforms were aimed at modernizing the Empire, reorganizing the administration and promoting legal and religious equality. The two decrees (Hati Sherif of Gulhane and Hati Huma-yun) emphasized the need for strengthened central administration, fiscal justice and respect for the rights of all religious communities. However, the implementation of these reforms was affected by the pressures of the Great Powers, which focused on the protection of the Christian minorities of the Empire, but also by the internal reactions with the growing nationalist tendencies.

The study attempts to analyze the way in which the Eastern Question affected the Tanzimat reforms, as well as the way in which the reforms affected the geopolitical dynamics of the region. At the same time, the Crimean War, important diplomatic treaties and the uprisings in the Balkans are examined. The paper concludes that despite the fact that the collapse of the Ottoman Empire was prolonged in time, the serious institutional

transformations brought about by the Tanzimat were not able to deal with the deeper internal structural difficulties.

Key words:

Tanzimat, Eastern Question, reforms, nationalist uprisings, Ottoman Empire, geopolitical rivalries.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	6
Abstract.....	7
Περιεχόμενα.....	9
Εισαγωγή.....	10
1. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις (17^{ος}-19^{ος} αιώνας).....	12
1.1. Το Ανατολικό Ζήτημα.....	12
1.2. Αψβούργοι και Οθωμανική Αυτοκρατορία.....	14
1.3. Συνθήκες Κάρλοβιτς και Πασάροβιτς.....	15
1.4. Οι γαλλοοθωμανικές σχέσεις έως τη συνθήκη του Βελιγραδίου.....	17
1.5. Ρωσία και Οθωμανική Αυτοκρατορία.....	20
1.6. Συμπεράσματα.....	23
2. Η πορεία προς τις μεταρρυθμίσεις.....	25
2.1. Ο μεταρρυθμιστής Σουλτάνος Σελίμ Γ΄.....	25
2.2. Η Σερβική εξέγερση.....	27
2.3. Το Σύστημα των Συνεδρίων.....	29
2.4. Η Ελληνική Επανάσταση και η συνθήκη της Ανδριανούπολης.....	33
2.5. Πόλεμοι Οθωμανικής Αυτοκρατορίας-Αιγύπτου.....	35
2.6. Συμπεράσματα.....	40
3. Οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις.....	41
3.1. Το διάταγμα του Γκιουλχανέ.....	41
3.2. Η εποχή των Επαναστάσεων και ο Κριμαϊκός Πόλεμος.....	44
3.3. Το Χάτι Χουμαγιούν του 1856.....	48
3.4. Το Σύνταγμα του 1876.....	51
3.5. Συμπεράσματα.....	54
Γενικά Συμπεράσματα.....	55
Βιβλιογραφία.....	58

Εισαγωγή

Το Ανατολικό Ζήτημα και οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ αποτελούν σημαντικά κεφάλαια της οθωμανικής ιστορίας του 19^{ου} αιώνα, με βαθιές επιπτώσεις στη δομή και στη λειτουργία της Αυτοκρατορίας, αλλά και στη διαμόρφωση των σύγχρονων κρατών των Βαλκανίων. Οι δύο αυτοί παράγοντες σηματοδοτούν από τη μία το γεωπολιτικό ανταγωνισμό ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις που προκύπτει από την αδυναμία της Αυτοκρατορίας να ελέγξει τα εδάφη της και από την άλλη την προσπάθειά της να προσαρμοστεί στις εσωτερικές προκλήσεις και εξωτερικές πιέσεις. Στόχος της εργασίας είναι να δείξει ότι υπάρχει άμεση, αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στο Ανατολικό Ζήτημα και το Τανζιμάτ. Δηλαδή επιδιώχτηκε να αποδειχτεί ότι το Ανατολικό Ζήτημα ήταν παράγοντας που οδήγησε στην ανάγκη για μεταρρυθμίσεις και πως αυτές οι ίδιες μεταρρυθμίσεις διαμόρφωναν την αναζωπύρωση του Ανατολικού Ζητήματος. Επιπρόσθετα έγινε προσπάθεια να διερευνηθεί το κατά πόσο οι μεταρρυθμίσεις πέτυχαν τους στόχους τους.

Στα βασικά ερωτήματα που μας απασχόλησαν συμπεριλαμβάνονται το πώς οι Μεγάλες Δυνάμεις χρησιμοποίησαν το Ανατολικό Ζήτημα για να επέμβουν στις εσωτερικές υποθέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ποια ήταν η στάση των υπηκόων της Αυτοκρατορίας απέναντι στο Τανζιμάτ; Κατά πόσο τα δύο διατάγματα επέφεραν ουσιαστικές κοινωνικοοικονομικές μεταμορφώσεις; Η αποτυχία των μεταρρυθμίσεων συνέβαλε σε εξεγέρσεις και στη δημιουργία ανεξάρτητων κρατών στα Βαλκάνια; Στη βιβλιογραφία παρατηρήσαμε ότι δεν αναλύεται ιδιαίτερα η διασύνδεση Ανατολικού Ζητήματος και Τανζιμάτ.

Μεθοδολογικά η εργασία βασίστηκε στη μελέτη πρωτογενών και δευτερογενών πηγών και είναι οργανωμένη σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο μελετάει τις σχέσεις Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Μεγάλων Δυνάμεων έως τον 19^ο αιώνα και κρίθηκε αναγκαίο να επιλεγεί ως αφετηρία ο 17^{ος} αιώνας επειδή στα τέλη του ξεκινάει η βαθμιαία συρρίκνωση της. Το δεύτερο κεφάλαιο μελετάει την πορεία προς τις μεταρρυθμίσεις

όπως αυτές καθίστανται αναγκαίες μετά τη Σερβική εξέγερση, την Ελληνική Επανάσταση και τους τουρκοαιγυπτιακούς πολέμους της δεκαετίας του 1830. Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στην περίοδο του Τανζιμάτ, στα δύο διατάγματα του 1839 και 1856 και στο Σύνταγμα του 1876, στον Κριμαϊκό πόλεμο και στα γεγονότα που οδήγησαν στο Συνέδριο του Βερολίνου το 1878. Τέλος, ευελπιστούμε ότι η εργασία αυτή θα αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο για τους μελλοντικούς ερευνητές που ίσως επιθυμήσουν να εμβαθύνουν στην ανάλυση της περιόδου και στη μελέτη των παραπάνω ζητημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις (17^{ος}-19^{ος} αιώνας).

1.1. Το Ανατολικό Ζήτημα

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα η κατακτητική ορμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βρισκόταν σε φάση ανάσχεσης και οι ευρωπαϊκές δυνάμεις διατηρούσαν σαφή υπεροχή απέναντί της σε τομείς όπως: τεχνολογία, κρατική οργάνωση και στρατιωτική ισχύ. Παρά το γεγονός ότι εξακολουθούσε να κατέχει δεσπόζουσα θέση στα Βαλκάνια, σ' ένα τμήμα της Δυτικής Ασίας και της Βόρειας Αφρικής, υπήρχαν περιοχές στις οποίες η εξουσία του Σουλτάνου αμφισβητούνταν. Η υπερμεγέθης Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε κατάσταση παρακμής. Έτσι δημιουργήθηκε ο όρος Ανατολικό Ζήτημα, ο οποίος στην πράξη περιλάμβανε τις συνεχείς προσπάθειες των εθνών των Βαλκανίων να αποκτήσουν ανεξαρτησία ιδρύοντας τα δικά τους κράτη στα εδάφη που είχαν καταλάβει τους προηγούμενους αιώνες οι Οθωμανοί, καθώς και τις προσπάθειες των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής (Αυστρία, Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία) να επωφεληθούν από τις αδυναμίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προκειμένου να καρπωθούν όσο το δυνατόν περισσότερα οφέλη από την επικείμενη οθωμανική κατάρρευση.¹ Στην προσπάθειά τους αυτή οι Μεγάλες Δυνάμεις ακολουθούσαν πολιτικές κατά καιρούς αντιφατικές που μεταβάλλονταν ανάλογα με τις περιστάσεις ή τις εξελίξεις.² Παρόλα αυτά μια γενική προσέγγιση μπορεί κανείς να διατυπώσει πως ήταν η εξής: Η Βρετανία παρατηρούσε με αυξημένη προσοχή τα διαδραματιζόμενα και ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητη αν απειλούνταν τα συμφέροντά της στην ανατολική Μεσόγειο και την Ινδία. Γι' αυτό το λόγο προτιμούσε μια στάση που στόχευε στη διατήρηση του status quo,

¹ Denis Richards, *Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης, 1789-2000*, Εκδόσεις Δ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα, 2010, σ.σ. 264-265. Βλέπε για το ίδιο θέμα και: Hobsbawm E. J., *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2002, σ. 148.

² Stuart Miller, *Νεότερη και Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, Gutenberg, Αθήνα, 2018, σ. 243

θεωρώντας σε γενικές γραμμές ότι η Οθωμανική αυτοκρατορία έπρεπε να υποστηριχτεί και να διασωθεί, έχοντας το ρόλο της ανάσχεσης στη ρωσική επεκτατικότητα. Ως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα στήριζε μια πολιτική που απέκλειε τη διέλευση μη οθωμανικών πλοίων στα στενά υποστηρίζοντας όμως παράλληλα και τους ελληνορθόδοξους υπηκόους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.³ Η δε Ρωσία πρέσβευε μια αναθεωρητική στάση στην ευρύτερη Βαλκανική. Αισθανόταν κοντά με τους Βαλκανικούς λαούς λόγω θρησκείας και φυλετικής συγγένειας. Επομένως σχεδίαζε έλεγχο της Βαλκανικής, κατάκτηση των Στενών και της Κωνσταντινούπολης και κάθοδο στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο.⁴ Ωστόσο υπήρχαν και περιπτώσεις που η ρωσική πολιτική διαφοροποιούνταν από τα παραπάνω, θεωρώντας την Οθωμανική Αυτοκρατορία προτεκτοράτο της ή προτιμότερη ως αντίπαλος από άλλες δυνάμεις (Αίγυπτος, συνθήκη Χουνκιάρ Ιζκελέσι, 1833).⁵ Από τη μεριά τους οι Γάλλοι δραστηριοποιούνταν στην περιοχή από παλαιότερα ως σύμβουλοι, όπως θα δούμε εκτενέστερα πιο κάτω του Σουλτάνου. Η γαλλική εισβολή επί Ναπολέοντα στην Αίγυπτο το 1797-1798, προκειμένου να απειληθούν τα αγγλικά συμφέροντα στην Ινδία, παρά την αποτυχία της, δε μείωσε το ενδιαφέρον της Γαλλίας για την περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου κατά τον 19^ο και ακόμα κατά τον 20^ο αιώνα.⁶ Όσον αφορά την Αψβουργική Αυτοκρατορία, αν και αποτελούσε σταθερό και παραδοσιακό εχθρό των Οθωμανών, βρέθηκε στη θέση να εγγυηθεί την οθωμανική εδαφική ακεραιότητα λόγω της ανασφάλειας και αβεβαιότητας που ένιωθε εξαιτίας της έξαρσης του σλαβικού εθνικισμού και του φόβου κατάληψης των περιοχών του Κάτω Δούναβη από τη Ρωσία. Παρόλα αυτά, από το 1788 έως το 1791 οι Αυτοκρατορικοί συμμάχησαν με τη Ρωσία και στράφηκαν εναντίον των Οθωμανών προκειμένου να μοιραστούν με τους Ρώσους τα Βαλκανικά της εδάφη. Όπως θα δούμε πιο κάτω κατάφεραν να κατακτήσουν ένα κομμάτι της Βοσνίας το οποίο ενσωμάτωσαν στο κράτος τους.⁷

³ Miller, *ό.π.*, σ. 245.

⁴ Βλέπε: Richards, *ό.π.* σ. 265.

⁵ Miller, *ό.π.* σ.244.

⁶ Miller, *ό.π.* σ.245.

⁷ Miller, *ό.π.* σ. 246.

1.2. Αψβούργοι και Οθωμανική Αυτοκρατορία

Στη Βαλκανική χερσόνησο από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα η Αψβουργική Μοναρχία⁸ βρισκόταν σε κατάσταση ισχυροποίησης, ενθαρρυσμένη από την Οθωμανική αποτυχία του 1683⁹ (δεύτερη πολιορκία της Βιέννης) και την απώλεια της Ουγγαρίας από τους Οθωμανούς, γεγονότα που ενίσχυσαν το αίσθημα ασφάλειας. Η ευρωπαϊκή νίκη σηματοδότησε και την έναρξη της επιθετικής πολιτικής των χριστιανικών κρατών απέναντι στους Οθωμανούς.¹⁰ Οι Αυτοκρατορικοί νίκησαν στο Γκραν (1684) και ανακατέλαβαν τη Βούδα (1686-ύστερα από 145 χρόνια συνεχούς οθωμανικής κατοχής). Νίκησαν και στο Μόχατς. Η Αψβουργική προέλαση προς το νότο συνεχίστηκε και επί του νέου Σουλτάνου, Σουλεϊμάν Β' και κατέκτησαν το Βελιγράδι (1688). Οι Αυτοκρατορικοί κυριαρχούσαν στη Σερβία και τη Βοσνία και σχεδίαζαν τις επόμενες κινήσεις τους προς τη Θεσσαλονίκη ή τη Θράκη- Αδριανούπολη.¹¹ Η συμμετοχή τους όμως στον Εννιαετή Πόλεμο 1688-1697) τους υποχρέωσε σε μεταφορά στρατευμάτων προς τα δυτικά μέτωπα κι έτσι η κατάσταση στη Βαλκανική βελτιώθηκε για τους Οθωμανούς που επιπλέον έχοντας ως επικεφαλής έναν ικανό Μεγάλο Βεζύρη, τον Μουσταφά Κιοπρουλί, πέτυχαν να απωθήσουν τα στρατεύματα των Αψβούργων και να ανακαταλάβουν προσωρινά το Νις και το Βελιγράδι. Ωστόσο η απαγκίστρωση τους από το δυτικό μέτωπο τους διευκόλυνε να μεταφέρουν

⁸ Βλέπε: Miller, ό.π., σ.σ. 187, 190. Η Αυτοκρατορία των Αψβούργων υπήρξε μία μοναδική στην Ιστορία περίπτωση. Στα 1815 κατοικούνταν από τριάντα εκατομμύρια κατοίκους έντεκα διαφορετικών εθνοτικών ομάδων. Από τον 15^ο αιώνα που η δυναστεία των Αψβούργων κατείχε τον τίτλο του «Αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας», αποτελούνταν από ένα συνονθύλευμα φυλών τις οποίες ένωνε υπό την εξουσία της.

⁹ Βλέπε: Edouard Driault, *Το Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, τόμος α', Εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1997, σ.σ.159-160.

¹⁰ Βλέπε: Χασιώτης Ι. Κ., *Οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Το πρόβλημα της κυριαρχίας στην Ανατολική Μεσόγειο από τα μέσα του 15^{ου} έως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα*, Εκδόσεις Βανιάς, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 178-179. Η νίκη των Πολωνών έξω από τα τείχη της Βιέννης μπορεί να συγκριθεί σε αξία με τη ναυμαχία της Ναυπάκτου. Αποδείχτηκε ότι οι Οθωμανοί δεν είναι αήττητοι ούτε στη στεριά. Εξάλλου ο Πάπας Ιννοκέντιος ο ΙΑ' κατόρθωσε να οργανώσει μια χριστιανική συμμαχία με μεγάλη επιτυχία (Ιερός Συνασπισμός του Linz). Όλα σχεδόν τα χριστιανικά κράτη της εποχής συνέδραμαν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο σ' αυτό το αντι-οθωμανικό μέτωπο, το βάρος όμως της συμμαχίας έπεσε στους ώμους των άμεσα ενδιαφερόμενων-εμπλεκόμενων (Αυστρία, Πολωνία, Βενετία και μετά από διεύρυνση και της Ρωσίας).

¹¹ Χασιώτης, ό.π. σ.σ. 180-182.

στρατεύματα στα Βαλκάνια και στη μάχη της Zenta οι οθωμανικές απώλειες ήταν πολύ μεγάλες.¹²

Την ίδια περίοδο και εξαιτίας της οθωμανικής αποτυχίας στον πόλεμο με τους Αυτοκρατορικούς οι Ενετοί αποφάσισαν να εκμεταλλευτούν τη συγκυρία και επιτέθηκαν στις οθωμανικές κτήσεις στην Πελοπόννησο και επιπλέον το 1687 κατέκτησαν και την Αθήνα προκαλώντας την ανεπανόρθωτη ζημιά στον Παρθενώνα, όπου οι Οθωμανοί στέγαζαν την πυριτιδαποθήκη τους. Σε βενετσιάνικα χέρια πέρασε και ο έλεγχος του μεγαλύτερου μέρους των Δαλματικών ακτών. Επιπρόσθετα, την περίοδο αυτή εμφανίζεται δυναμικά και η Ρωσία, δύναμη που θα παίζει σημαντικό ρόλο στα ευρωπαϊκά πράγματα από δω και στο εξής. Ο Αυτοκράτορας Πέτρος Α΄ ο Μέγας αφού προχώρησε σε μεταρρυθμίσεις στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας του σκόπευε να προασπίσει τα συμφέροντα των ορθοδόξων στα Βαλκάνια. Το 1696 ψάχνοντας διέξοδο προς τις ζεστές θάλασσες έστρεψε το ενδιαφέρον του προς τη Μαύρη θάλασσα και κατέλαβε το Αζόφ¹³.

1.3.Συνθήκες Κάρλοβιτς και Πασάροβιτς

Ο πόλεμος του 1687-1697 τερματίστηκε με την υπογραφή της συνθήκης του Κάρλοβιτς (1699). Σ' αυτήν η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραχώρησε την Ουγγαρία και την Τρανσυλβανία καθώς και τμήματα της Σλοβενίας και Κροατίας στους Αψβούργους. Αναγνώρισε επίσης την κυριαρχία της Βενετίας στα παράλια της Ανδριατικής, στην Πελοπόννησο¹⁴, η Βενετία κράτησε τις δύο βάσεις της στην Κρήτη, όπως και τη Λευκάδα και την Τήνο. Η συνθήκη σηματοδότησε την έναρξη της οθωμανικής παρακμής και επιβεβαίωσε την κυριαρχία των Αψβούργων στη Βαλκανική. Επιπρόσθετα καθιερώθηκε η Ρωσία ως ένας νέος υπολογίσιμος παράγοντας για τη

¹² Στο ίδιο, σ.σ. 182-184.

¹³ Driault, ό.π. σ.σ. 161-162

¹⁴ Bulut Erkin, *The Life and Ideas of an 18th Century Ottoman Bureaucrat: Suleiman Penah Efendi and his "Order of Climes"*, Sabanci University, Aug. 2020, σ.σ. 25-26.

διπλωματία της ευρύτερης περιοχής και επανήλθε, με προσωρινό έστω τρόπο, η βενετική επιρροή στην Πελοπόννησο.¹⁵

Οι οθωμανικές αποτυχίες στα πεδία των μαχών αδυνάτισαν και τη διπλωματική θέση της Γαλλίας, καθώς δε θα μπορούσε να χρησιμοποιεί πια ως απειλή απέναντι στους Αψβούργους την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η τελευταία, παρά την ευνοϊκή διπλωματική συγκυρία¹⁶ δεν κατάφερε να ανασυγκροτηθεί άμεσα και να εκμεταλλευτεί τις ευμενείς περιστάσεις. Ωστόσο μια δεκαετία μετά το Κάρλοβιτς, οι Οθωμανοί ξεκίνησαν την πολεμική προπαρασκευή τους με σκοπό την ανατροπή της ομώνυμης συνθήκης. Ο Ρώσος τσάρος Πέτρος ο Μέγας γνώρισε την ήττα από τις οθωμανικές δυνάμεις στον ποταμό Προύθο και υποχρεώθηκε να υπογράψει τη συνθήκη του Φάλξεν (1711) στους όρους της οποίας περιλαμβάνονταν η ρωσική αποχώρηση από το Αζόφ και η τσαρική δέσμευση της μη παρέμβασης στα εσωτερικά της Πολωνίας. Οι Οθωμανοί στράφηκαν τότε ενθαρρυμένοι εναντίον της Βενετίας και πολύ σύντομα ανακατέλαβαν την Πελοπόννησο.¹⁷ Κατέλαβαν επίσης την Τήνο και την Αίγινα. Στην προσπάθειά τους όμως να πολιορκήσουν την Κέρκυρα απωθήθηκαν από τις ναυτικές δυνάμεις της Πορτογαλίας και της Ισπανίας που συνέδραμαν την βενετική άμυνα ανταποκρινόμενες στις εκκλήσεις του Πάπα για παροχή βοήθειας στη Βενετία. Θορυβημένοι ωστόσο από τις προηγούμενες, συνεχόμενες, επιτυχείς στρατιωτικές επιχειρήσεις των Οθωμανών, ιδίως τις διαφαινόμενες μελλοντικές επιχειρήσεις στις Δαλματικές ακτές, οι Αψβούργοι δραστηριοποιήθηκαν εκ νέου στα Βαλκάνια και κατήγαγαν με τον Ευγένιο της Σαβοΐας μεγάλες νίκες εναντίον των Οθωμανών (κατάκτηση Βελιγραδίου). Οι συνθήκες ήταν κατάλληλες για την υπογραφή ανακωχής καθώς οι Αψβούργοι άρχισαν να νιώθουν πίεση στις κτήσεις τους στην ιταλική χερσόνησο και να αναζητούν ένα σύντομο τέλος στις διαπραγματεύσεις του Πασάροβιτς.¹⁸

¹⁵ Χασιώτης, ό.π. σ.σ. 194-195

¹⁶ Στο ίδιο, σ.σ. 197-198. Σύντομα μετά την υπογραφή της συνθήκης του Κάρλοβιτς, η Αυστρία περιήλθε σε δύσκολη θέση λόγω των περιπλοκών της διαδοχής του ισπανικού θρόνου και κυρίως στο εσωτερικό της λόγω των ουγγρικών εξεγέρσεων (1703-1708), η Πολωνία γνώρισε ήττες κατά το Μεγάλο Βόρειο Πόλεμο, η Ρωσία ήταν απασχολημένη με τον πόλεμο με τη Σουηδία, ενώ η Βενετία τηρούσε ουδετερότητα.

¹⁷ Driault, ό.π. σ.σ. 165-166.

¹⁸ Χασιώτης, ό.π. σ.σ. 212-216.

Με τη συνθήκη του Πασάροβιτς (1718) οι Αψβούργοι καθίστανται κυρίαρχοι των Βαλκανίων. Ο ενετοτουρκικός πόλεμος (1714-1718) και οι στρατιωτικές επιτυχίες των Οθωμανών στην Πελοπόννησο και την Κρήτη τους οδήγησαν να παρέμβουν υπέρ των Βενετών λόγω της ανησυχίας τους για τις Δαλματικές ακτές. Οι Αψβούργοι, όπως αναφέρθηκε, κυριάρχησαν στα πεδία των μαχών και υποχρέωσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία να υπογράψει τη συνθήκη του Πασάροβιτς σύμφωνα με την οποία η Βενετία εγκατέλειψε την Πελοπόννησο, την Κρήτη, την Τήνο και την Αίγινα, κρατώντας όμως τα Ιόνια νησιά, την Πρέβεζα και τη Βόνιτσα. Επιπλέον στα χέρια της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας πέρασε το Βελιγράδι και η Τιμισοάρα, οι δυτικές επαρχίες των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, η βόρεια και βορειοδυτική Σερβία.¹⁹ Διομολογήσεις συνάφθηκαν υπέρ του Καρόλου²⁰ και οι Αψβούργοι απέκτησαν την πολιτική κηδεμονία σημαντικών σλαβικών περιοχών της Βαλκανικής χερσονήσου.

1.4. Οι Γαλλοοθωμανικές σχέσεις ως τη συνθήκη του Βελιγραδίου.

¹⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ.σ. 216-217.

²⁰ Ελένη Γκαρά-Γιώργος Τζεδόπουλος, *Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Θεσμικό πλαίσιο και κοινωνικές δυναμικές*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα, Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, Αθήνα, 2015. Σύμφωνα με την πηγή οι Οθωμανοί, παρά τους συνεχείς πολέμους τους με τα ευρωπαϊκά κράτη, αναγνώριζαν την αξία των οικονομικών ανταλλαγών με τους Ευρωπαίους, ειδικά όσο το ισοζύγιο τους ήταν πλεονασματικό. Παραχώρησαν λοιπόν σε υπηκόους ευρωπαϊκών κρατών δικαιώματα εμπορίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και προνόμια (διομολογήσεις-capitulations-ahdname). Οι διομολογήσεις ήταν ιδιαίτερα κρίσιμες για τους εμπόρους καθώς εμπορεύονταν με χαμηλούς δασμούς, πράγμα που τους έδινε πλεονέκτημα απέναντι σε ντόπιους ή άλλους Ευρωπαίους εμπόρους, παρείχαν δε και το δικαίωμα της ετεροδικίας. Από την πλευρά των Οθωμανών οι διομολογήσεις παρείχαν ένα αυξημένο επίπεδο ελέγχου των πωλήσεων των αγαθών της Αυτοκρατορίας και διατηρούσαν το επικερδές-πλεονασματικό ισοζύγιο συναλλαγών του εμπορίου με τα ευρωπαϊκά κράτη. Αποτελούσαν για την οθωμανική διοίκηση επιλογές που πραγματοποιούνταν από θέση ισχύος. Όπως το κράτος παραχωρούσε προνόμια σε κάποιους υπηκόους του, έτσι και με τους Ευρωπαίους, προχωρούσε σε ευνοϊκές ρυθμίσεις προς τους εμπόρους-υπηκόους άλλων κρατών. Με το πέρασμα του χρόνου όλες οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις έγιναν δικαιούχοι διομολογήσεων. Οι πρώτες συμφωνίες ανάγονται στον 14^ο αιώνα με δικαιούχους τους Βενετούς και Γενουάτες. Το 1535 παραχωρήθηκαν διομολογήσεις στους Γάλλους. Το 1580 στους Αγγλους και το 1612 στους Ολλανδούς. Με τον καιρό οι διομολογήσεις απέκτησαν μόνιμο χαρακτήρα και μετατράπηκαν από απλές παραχωρήσεις του Σουλτάνου σε συμφωνίες που εμπεριείχαν το κύρος συνθήκης. Οι πρώτες που μετέβησαν σε τέτοια κατάσταση ήταν οι γαλλικές, το 1740. Αντανακλούσαν το νέο δυσμενή συσχετισμό δυνάμεων για την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε σχέση με τα Ευρωπαϊκά κράτη και αποτέλεσαν εργαλείο παρέμβασης στα εσωτερικά ζητήματά της.

Από την εποχή του Φραγκίσκου του Α' (βασίλεψε από το 1515 έως το 1547) και του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς (βασίλεψε από το 1520 έως το 1566)²¹ ανάγεται η χαρακτηρισμένη και «ανόσια» συμμαχία (1535) ανάμεσα στις δύο χώρες που τις ένωνε ένας κοινός εχθρός. Αυτός ο εχθρός ήταν η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.²² Η συνηθισμένη εξήγηση για τη γαλλοοθωμανική συμμαχία είναι ότι ο βασιλιάς της Γαλλίας στράφηκε προς το Σουλτάνο ύστερα από την καταστροφική γι' αυτόν μάχη της Παβίας (1525) όταν και αιχμαλωτίστηκε από τον Αυτοκράτορα Κάρολο τον Ε'. Ο Φραγκίσκος ήλπιζε να οργανώσει ένα ευρύ αντιαψβουργικό ανατολικό μέτωπο, το νοτιοανατολικό τμήμα του οποίου, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, φαινόταν πως εξασφάλιζε με την πληθωρική παρουσία της στην περιοχή.²³ Η Οθωμανική Αυτοκρατορία από την άλλη αντάμειψε τη Γαλλία με σημαντικά εμπορικά οφέλη. Πέτυχε επίσης θρησκευτικά προνόμια για χάρη των Καθολικών που αφορούσαν την πρωτοπορία τους σε σχέση με τους άλλους χριστιανούς στα εδάφη της Ιουδαίας.²⁴ Όταν η Ρωσία στα 1726 συνήψε στενή συμμαχία με τους Αψβούργους²⁵ και κατέλαβε το Αζόφ το 1736, η Υψηλή Πύλη στράφηκε προς το μέρος της Γαλλίας.

Ο Γάλλος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, Λουί Σωβέ ντε Βιλνέβ, έπαιξε κρίσιμο ρόλο στις εξελίξεις. Συμβούλεψε τους Οθωμανούς και με προσωπικές του παρεμβάσεις στα ενεργά πεδία που διαδραματίζονταν τα στρατιωτικά γεγονότα,

²¹ Donald Quataert, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ.σ. 137-139. Ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής παρείχε διομολογήσεις στον Φραγκίσκο Α' της Γαλλίας σύμφωνα με τις οποίες οι Γάλλοι που ταξίδευαν σε περιοχές υπό οθωμανική κυριαρχία υπόκειντο στους νόμους του δικού τους βασιλιά και όχι στη δικαιοδοσία του Σουλτάνου. Ας σημειωθεί ότι πρόσωπα που ωφελούνταν από τις κατά καιρούς διομολογήσεις εξαιρούνταν από την πληρωμή οθωμανικών φόρων αλλά και τελωνειακών δασμών. Τα ιδιαίτερα αυτά προνόμια ώθησαν πολλούς μονάρχες της Ευρώπης στο να τα αποζητήσουν με τη σειρά τους. Αν η παροχή διομολογήσεων κατά το 16^ο αιώνα δεν αποτελούσε ουσιαστικό πρόβλημα για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν μπορεί κανείς να ισχυριστεί το ίδιο δύο αιώνες αργότερα. Κατά το 18^ο αιώνα ένας μεγάλος αριθμός εμπόρων απολάμβανε τα νομικά και φορολογικά προνόμια των διομολογήσεων και οι προσπάθειες των Σουλτάνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να τα καταργήσουν δε στέφθηκαν με επιτυχία εξαιτίας των ευρωπαϊκών αντιδράσεων. Η τελική τους κατάργηση πραγματοποιήθηκε το 1923.

²² Βλέπε: Χασιώτης, ό.π. σ. 74.

²³ Jensen, De Lamar. "The Ottoman Turks in Sixteenth Century French Diplomacy." *The Sixteenth Century Journal*, vol. 16, no. 4, 1985, pp. 451–454. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/2541220> . Ανακτήθηκε: 30 Οκτ. 2024.

²⁴ Βλέπε: Driault, σ. 168.

²⁵ Στο ίδιο, σ. 170, βλέπε και Χασιώτης, ό.π. σ.σ. 220-224: Οι Ρώσοι και οι Αυστριακοί προκειμένου να εμποδίσουν τη διείσδυση των Γάλλων σε Πολωνία και οθωμανική αυτοκρατορία, άρχισαν να βρίσκουν διαύλους συνεννόησης. Την ίδια περίοδο και οι Άγγλοι στρέφονταν εναντίον των δύο χωρών υπολογίζοντας τη δημιουργία συνασπισμού κατά των Αυστριακών με τη συμμετοχή Γαλλίας και Πρωσίας.

παίρνοντας στα χέρια του τις διαπραγματεύσεις με τους Αυτοκρατορικούς, κατάφερε να εξασφαλίσει το Βελιγράδι, την υπόλοιπη Σερβία και τη δυτική Βλαχία για τους Οθωμανούς (συνθήκη του Βελιγραδίου, 1739). Επιπλέον, προκειμένου να εξισορροπηθεί η κατάσταση στην Πολωνία, ο ίδιος διπλωμάτης προσέγγισε τη Σουηδία και συνήψε μαζί της για λογαριασμό της Υψηλής Πύλης, αμυντική συμφωνία σκοπεύοντας να δυσχεράνει τη ρωσοαυστριακή διείσδυση και επιρροή στη χώρα. Σε ανταπόδοση των πολύτιμων συνεισφορών του Βιλλνέβ, ο Σουλτάνος ανανέωσε και επέκτεινε τις διομολογήσεις που απολάμβαναν οι Γάλλοι έμποροι. Ο Γάλλος πρεσβευτής παρέμεινε ένας στενός συνεργάτης και σύμβουλος του Σουλτάνου.²⁶ Εκτός του ότι αποτελούσε έναν γαλλικό θρίαμβο²⁷ και ανεξάρτητα από το τι συνέβη αργότερα, με τη συνθήκη του Βελιγραδίου η οθωμανική αυτοκρατορία ξανακέρδιζε αυτά που είχε χάσει με τη συνθήκη του Πασάρεβιτς, επιπλέον, το κύρος των Αψβούργων επλήγη διεθνώς και η Ρωσία από τη μεριά της κατάφερε να κρατήσει το Αζόφ, χωρίς πάντως να δικαιούται ελεύθερης ναυσιπλοΐας στον Εύξεινο Πόντο εκτός κι αν ύψωναν τα καράβια της την οθωμανική σημαία.²⁸

Παρόλα αυτά η Υψηλή Πύλη διατηρούσε επιφυλακτικότητα στις γαλλικές παραινήσεις για ανάμιξή της στην ευρωπαϊκή διεκυστίνδα δυνάμεων που κατέληγε συχνά σε πολεμικές αναμετρήσεις. Όταν επιπλέον είδε, στα χρόνια που ακολούθησαν, τη Γαλλία να συμμαχεί τότε με τους Αψβούργους και τότε με τη Ρωσία, η επιφυλακτικότητα άρχισε να μετατρέπεται σε δυσπιστία. Την ευκαιρία έσπευσαν να εκμεταλλευτούν προς όφελός τους οι Πρώσοι και οι Βρετανοί. Το 1761 μάλιστα η Πρωσία κατάφερε να αποσπάσει με τη σειρά της διομολογήσεις βάζοντας τις βάσεις για μελλοντικές συνεργασίες ανάμεσα στις δύο χώρες. Τις δικές τους θέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, καλύπτοντας το εμπορικό κενό που εμφανίστηκε με την κάμψη που γνώριζε το γαλλικό εμπόριο στην ίδια περιοχή, βελτίωσαν και οι Βρετανοί. Συνεπακόλουθα και για όσο διάστημα υπαγόρευαν τα οικονομικά βρετανικά συμφέροντα, οι σχέσεις των δύο χωρών επηρεάστηκαν θετικά. Όταν όμως βρετανικά κεφάλαια άρχισαν να τοποθετούνται σε εταιρίες που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή (Muskovi Company) κυρίως στο εμπόριο των δημητριακών, εξετάζοντας

²⁶ Βλέπε: Driault, σ.σ. 170-174.

²⁷ Χασιώτης ό.π. σ.226.

²⁸ Βλέπε: Χασιώτης, ό.π. σ.σ. 224-226.

ταυτόχρονα το ευνοϊκό οικονομικά ενδεχόμενο να διασυνδεθούν οι αγορές της Ρωσίας με τα παράλια της ταταρικής Κριμαίας, τότε άρχισε να διαφαίνεται το επωφές της ενσωμάτωσης στη ρωσική επικράτεια της περιοχής της Κριμαίας και τα οικονομικά συμφέροντα της Βρετανίας συνέπλευσαν με τις ρωσικές πολιτικές επιδιώξεις που προσπαθούσε να πραγματοποιήσει η νέα τσαρίνα Αικατερίνη Β'.²⁹

1.5. Ρωσία και Οθωμανική Αυτοκρατορία

Στα Βαλκάνια, μα προπάντων στον Εύξεινο Πόντο και στα Στενά, στράφηκε το ενδιαφέρον της Ρωσίας στο τελευταίο τρίτο του 18^{ου} αιώνα. Παρά το ότι οι δύο αυτοκρατορίες πολεμούσαν μεταξύ τους διαρκώς από το τελευταίο τρίτο του 16^{ου} αιώνα, η τελική έκβαση των δύο ρωσοτουρκικών πολέμων (1768-1774 και 1787-1792) επί βασιλείας Αικατερίνης Β' (βασιλεία: 1762-1796), κατέδειξε την υπεροχή των Ρώσων στα πεδία των μαχών και διαμόρφωσε έναν νέο παράγοντα επιρροής στο χώρο των Βαλκανίων, μια νέα ισχυρή δύναμη εμφανιζόταν δυναμικά στο προσκήνιο έτοιμη να παίξει ενεργό ρόλο στις εξελίξεις.

Στο ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1768-1774 η Ρωσία υποβοηθούμενη από τη Μεγάλη Βρετανία κατάφερε να επικρατήσει και σε ξηρά και σε θάλασσα. Οι ρωσοτουρκικές εχθροπραξίες αναπτύχθηκαν σε τρία μέτωπα. Στα βόρεια Βαλκάνια, στον Καύκασο και στο Αιγαίο-Πελοπόννησο (Ορλοφικά). Στο πρώτο μέτωπο οι Ρώσοι κυριάρχησαν καταλαμβάνοντας το Ιάσιο και το Βουκουρέστι. Επιπλέον, για πρώτη φορά ρωσικός στόλος εμφανίστηκε στη Μεσόγειο με σκοπό να ξεσηκώσει τους Έλληνες και να καταστρέψει τον τουρκικό στόλο. Επιχείρηση τέτοιας έκτασης δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την αγγλική υποστήριξη. Οι Ρώσοι απέτυχαν στην Πελοπόννησο, κατάφεραν πάντως να νικήσουν τον τουρκικό στόλο στη ναυμαχία του

²⁹ Βλέπε: Χασιώτης, ό.π. σ.σ. 226-229. Βλέπε επίσης και: Driault, ό.π. σ. 180: Την περίοδο εκείνη η Βρετανία δεν αισθανόταν φόβο για τη Ρωσία. Δεν ανησυχούσε ούτε από την προέλαση των Ρώσων στην ανατολή, οι οποίοι πλησίαζαν την ευαίσθητη για την Αγγλία περιοχή της Ινδίας. Ο μεγάλος εχθρός της Αγγλίας τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν η Γαλλία. Η Ρωσία εξάλλου δεν ήταν βιομηχανικά ανεπτυγμένη όσο η Βρετανία και επιπλέον υποστήριζε τις βρετανικές θέσεις για την ανατολή. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι Βρετανοί κατά τα Ορλοφικά δέχτηκαν να τοποθετήσουν έναν Άγγλο αξιωματικό, τον Έλφινστον, στη διοίκηση του ρωσικού στόλου, δίπλα στο Ρώσο ναύαρχο.

Τσεσμέ. Οι ρωσικές επιχειρήσεις στο Αιγαίο ανησύχησαν τις υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις. Η Γαλλία πρόσφερε οικονομική βοήθεια στην οθωμανική αυτοκρατορία και οι Αψβούργοι το 1771 υπέγραψαν με τους Οθωμανούς συνθήκη συνεργασίας. Οι εχθροπραξίες όμως δε σταμάτησαν και η Ρωσία πέτυχε επιπλέον εδαφικές επεκτάσεις στις περιοχές του Εύξεινου Πόντου και της Κριμαίας.³⁰

Μετά από διαπραγματεύσεις υπεγράφη τελικά η συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (21 Ιουλίου 1774). Η συνθήκη αυτή μετέβαλε την παγιωμένη κατάσταση στη Μαύρη θάλασσα και τον Κάτω Δούναβη με σημαντικές επιπτώσεις στην πολιτική, το εμπόριο και τη ναυτιλία. Πιο συγκεκριμένα: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρέθηκε στη δυσάρεστη θέση να υποχρεωθεί να παραχωρήσει στη Ρωσία εκτάσεις στον Καύκασο, την Κριμαία και στα βόρεια παράλια του Εύξεινου Πόντου (μεταξύ των ποταμών Δνείπερου και Μπουγκ). Η Οθωμανική Αυτοκρατορία παρέδιδε τον έλεγχο του σπουδαιότερου ερείσματός της στην περιοχή, των Τατάρων του Χανάτου της Κριμαίας³¹ στη Ρωσία. Ας σημειωθεί στις επιπτώσεις ότι η περικλειστή Οθωμανική Μαύρη Θάλασσα μετατράπηκε σε ρωσοοθωμανική θάλασσα με δικαίωμα ελεύθερης ναυσιπλοΐας στα καράβια που έφεραν τη ρωσική σημαία. Το γεγονός αυτό ενέταξε τον Εύξεινο Πόντο στο Ευρωπαϊκό οικονομικό σύστημα με την ταχύτατη ανάπτυξη των ρωσικών λιμανιών στην περιοχή (Ταγκανρόγκ, Χερσώνα, Οδησσός) διακόπτοντας την απομόνωση της περιοχής που επήλθε με την Οθωμανική κατάκτηση της. Επιπλέον, επρόκειτο να δημιουργηθεί πρεσβεία της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου οι Ρώσοι να αποκτήσουν μια ευρύτερη εποπτεία των διαδραματιζόμενων στην περιοχή³². Με το άρθρο 7 της συνθήκης μάλιστα η Οθωμανική Αυτοκρατορία ανέλαβε την υποχρέωση να προστατεύει τη χριστιανική θρησκεία και η Ρωσία αποκτούσε το δικαίωμα να θέσει τους χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπό την προστασία της. Πάνω στη Ρωσική Αυτοκρατορία εναποτέθηκαν οι ελπίδες των ορθόδοξων λαϊκών στρωμάτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για απελευθέρωση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του τσάρου Μεγάλου Πέτρου από τον οποίο

³⁰ Χασιώτης, ό.π. σ.σ. 231-234.

³¹ Αποκόπηκαν οι δεσμοί του Σουλτάνου με το Χάνο της Κριμαίας, έτσι ο στρατός στερούνταν τη στρατιωτική συνδρομή των Χάνων που είχε αποδειχτεί σημαντική αφού κάλυπτε την απώλεια του αξιόμαχου των Γενιτσάρων. Βλέπε: Quataert Donald, ό.π., σ. 70.

³² Marriot J.A.R., *The Eastern Question, An Historical Study to European Diplomacy*, Oxford at the Clarendon Press, 1917, σ. 136.

μοναχοί διαφόρων μονών ζητούν οικονομική ενίσχυση, εκθειάζοντάς τον ταυτόχρονα με τρόπο μεσσιανικό³³. Επιπρόσθετα η θρησκευτική προστασία που κατοχυρώνονταν για λογαριασμό της Ρωσίας πάνω στους ορθόδοξους χριστιανικούς πληθυσμούς της οθωμανικής αυτοκρατορίας χρησιμοποιήθηκε επιδέξια αργότερα ως πρόσχημα για παρεμβάσεις της Ρωσίας δημιουργώντας διάφορες επιπλοκές στο Ανατολικό Ζήτημα.³⁴

Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1787-1792 προκλήθηκε λόγω της ανάγκης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να αναστρέψει την κατάσταση στην Κριμαία. Ήδη από το 1781 οι Αψβούργοι και η Ρωσία είχαν συμμαχήσει (Ιωσήφ Β΄ - Αικατερίνη Β΄) και είχαν μάλιστα εκπονήσει και το «Ελληνικό Σχέδιο».³⁵ Το 1784, παρά τα υπογεγραμμένα του 1774, η Κριμαία προσαρτήθηκε από τη Ρωσία και ο Ποτέμκιν ξεκίνησε τον εποικισμό των νέων εύφορων περιοχών. Το ρωσικό ενδιαφέρον μετατοπίζονταν πια από τη Βαλτική (επί Μέγα Πέτρου) προς το νότο με το φυσικό πλούτο της περιοχής να μετατρέπει σε επιτακτική την ανάγκη εξόδου προς τις ζεστές θάλασσες. Η Σεβαστούπολη και η Χερσόνα απέκτησαν μεγάλη σημασία ως ναυτικές βάσεις του ρωσικού στόλου. Οι Τάταροι της Κριμαίας αποτελούσαν πολύτιμους συμμάχους των Οθωμανών στο παρελθόν και η προσάρτησή του κράτους τους από τη Ρωσία σηματοδοτούσε την απώλεια ελέγχου των Οθωμανών στη Μαύρη Θάλασσα. Αυτές οι εξελίξεις υποχρέωσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία να κηρύξει τον πόλεμο στη Ρωσία με σκοπό να αντιστρέψει την κατάσταση. Στο πλευρό της Ρωσίας συμμετείχαν για ένα διάστημα επί Ιωσήφ Β΄ (1788-1791) και οι Αυτοκρατορικοί. Παρά τις προσπάθειες του νέου Σουλτάνου Σελίμ Γ΄ (βασίλευσε: 1789-1807) και τις αμυντικές συμφωνίες που υπέγραψε με την Πρωσία και τη Σουηδία³⁶ (1790), ο οθωμανικός

³³ Βλέπε: Νικόλαος Πίσσης, «Τροπές της ρωσικής προσδοκίας στα χρόνια του Μεγάλου Πέτρου», *Μνήμων*, τ.30 (2009), σ.σ. 52-60.

³⁴ Χασιώτης, ό.π. σ.σ. 237.

³⁵ Βλέπε Driault, ό.π. σ.σ. 187-188: Σύμφωνα με το «Ελληνικό Σχέδιο», στα κατακτημένα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας θα σχηματίζονταν δύο χριστιανικά κράτη: αυτό της Μολδοβλαχίας με ηγεμόνα που θα ορίζονταν αργότερα και η Ελληνική Αυτοκρατορία με έδρα την Κωνσταντινούπολη και ηγεμόνα τον Κωνσταντίνο, εγγονό της Αικατερίνης Β΄, κατάλληλα προετοιμασμένο από καιρό για τις ανάγκες αυτού του θρόνου. Η Αυστρία θα λάμβανε σχεδόν τα εδάφη που έχασε με τη συνθήκη του Πασάρεβιτς, την ήδη προσαρτημένη Βοσνία και Ερζεγοβίνη και μεγάλο τμήμα των ακτών της Αδριατικής. Για τις τελευταίες απώλειες της η Βενετία θα αποζημιωνόταν με την Πελοπόννησο, την Κρήτη και την Κύπρο. Πρόβλεψη υπήρχε και για την πιθανότητα να αντιδράσει Γαλλία στο ρωσοαυστριακό σχέδιο, εξαιτίας της προνομιακής θέσης που κατείχε για χρόνια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (παραχώρηση Αιγύπτου και Συρίας).

³⁶ Στο ίδιο: σ.σ. 190-191: Ο Γουσταύος ο Γ΄ της Σουηδίας τιμώντας τη συμμαχία του 1740 με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, βάδισε με το στρατό του κατά της Πετρούπολης. Η πορεία του σταμάτησε

στρατός νικήθηκε ξανά. Οι ρωσικές επιτυχίες προκάλεσαν την αντίδραση της Πρωσίας, των Αψβούργων και της Αγγλίας που άρχισε να συνειδητοποιεί τον κίνδυνο της ρωσικής επέκτασης προς τη Μεσόγειο για τα συμφέροντά της. Οι πιέσεις των χωρών αυτών ανάγκασαν τους εμπόλεμους να υπογράψουν τη συνθήκη του Ιασίου το 1792. Σύμφωνα με αυτήν, η Πύλη αναγνώρισε την απώλεια της Κριμαίας όπως και την απώλεια επιπλέον περιοχών στα βόρεια παράλια της Μαύρης Θάλασσας (μεταξύ των ποταμών Μπουγκ και Δνείστερου). Η Ρωσία έφτανε μέχρι τα σύνορα των Ηγεμονιών³⁷ (Μολδοβλαχία) και γινόταν η κυρίαρχη δύναμη στον Εύξεινο Πόντο. Στα νέα μάλιστα εδάφη, κοντά στον Δνείστερο, επρόκειτο να ιδρυθεί η πόλη της Οδησσού η οποία εξελίχθηκε σ' ένα από τα κυριότερα λιμάνια της Ευρώπης κατά τον 19^ο αιώνα.

Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα λοιπόν η Ρωσία κατέστη ο κύριος αντίπαλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είτε στοχεύοντας στο να αυξήσει την ήδη υπερμεγέθη επικράτειά της αποσπώντας επιπλέον εδάφη, είτε προσπαθώντας να υποδαυλίσει εξεγέρσεις των χριστιανικών πληθυσμών κατά της Πύλης (Ορλωφικά, Λάμπρος Κατσώνης³⁸). Κατέστη ο κύριος αντίπαλος λόγω της γειτνίασης των εδαφών της με αυτά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, λόγω της αμετακίνητης στόχευσης της για έξοδο, μέσω του Αιγαίου Πελάγους, στη Μεσόγειο Θάλασσα και εξαιτίας του κύρους που απολάμβανε ανάμεσα στους ορθόδοξους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι επιτυχίες της Ρωσίας στους ρωσοτουρκικούς πολέμους και η διάχυτη εντύπωση της οθωμανικής αδυναμίας να υπερασπιστεί τα εδάφη και τα συμφέροντά της, δοκίμασαν τα αντανakλαστικά των συμμάχων της Ρωσίας και Μεγάλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων. Από την πλευρά των Αψβούργων οι ρωσικές επιτυχίες αποτελούσαν απειλή για τα συμφέροντά της στην Πολωνία και τα Βαλκάνια. Η κατίσχυση των ρωσικών όπλων απειλούσε να διαταράξει την ισορροπία δυνάμεων στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη.³⁹ Από την άλλη μεριά η Μεγάλη Βρετανία,

λόγω των εσωτερικών αντιδράσεων των Σουηδών ευγενών, υποκινημένη από τη Ρωσία και το 1790 υπογράφηκε η συνθήκη του Βάραλα επικυρώνοντας τα εδαφικά κέρδη της Ρωσίας.

³⁷ Βλέπε: Rene Ristelhueber, *Ιστορία των Βαλκανικών λαών*, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 2005, σ. 106

³⁸ Βλέπε: Διονύσης Τζάκης, «Ρωσική παρουσία στο Αιγαίο. Από τα Ορλωφικά στον Λάμπρο Κατσώνη», στο: Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ.1, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.σ. 115-148.

³⁹ Shaw Stanford, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume I. Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, Cambridge University Press, 1976, σ.σ 247-250.

επεδίωκε τον έλεγχο της Μεσογείου και η πιθανή ρωσική παρουσία στη Μεσόγειο ήταν εμπόδιο στα σχέδιά της.

1.6. Συμπεράσματα

Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε κατάσταση παρακμής. Η αδυναμία της να διασφαλίσει τα κατακτημένα εδάφη και η προσπάθεια των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων να επωφεληθούν από αυτήν είναι γνωστά με τον όρο: Ανατολικό Ζήτημα. Η συνθήκη του Κάρλοβιτς σηματοδοτεί την απώλεια σημαντικών εδαφών στα Βαλκάνια για τους Οθωμανούς και η συνθήκη του Πασάρεβιτς παρά τις επιτυχίες κατά των Βενετών, επιβεβαίωσε την κυριαρχία των Αψβούργων στη Βαλκανική. Η Γαλλία ήταν η ευρωπαϊκή χώρα που είχε συνάψει συμμαχία με την Πύλη από τον 16^ο αιώνα ήδη. Επιβραβεύτηκε με διομολογήσεις και θρησκευτικά προνόμια και Γάλλοι διπλωμάτες συμβούλευαν το Σουλτάνο. Οι Ρώσοι και οι Βρετανοί εμφανίζονται στα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Οι πρώτοι κέρδισαν διομολογήσεις και οι δεύτεροι δραστηριοποιήθηκαν στο εμπόριο. Οι Ρώσοι για τα επόμενα χρόνια αποτέλεσαν τον κυριότερο εχθρό της Πύλης. Όχι μόνο κατέκτησαν νευραλγικές περιοχές της Αυτοκρατορίας, αλλά και παρέσερναν ομόθρησκους ή ομόφυλους λαούς των Βαλκανίων σε εξεγέρσεις, έχοντας σα στόχο τον έλεγχο ή την κατάκτηση των Στενών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

Η πορεία προς τις μεταρρυθμίσεις

2.1. Ο μεταρρυθμιστής Σουλτάνος Σελίμ Γ΄

Ο Σελίμ ο Γ΄ ανέβηκε στο θρόνο στις 6 Απριλίου 1789 σε μια περίοδο ιδιαίτερα κρίσιμη για την Οθωμανική Αυτοκρατορία που έδειχνε να αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα στις ευρωπαϊκές της κτήσεις.⁴⁰ Κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1787-1792 ο Σελίμ Γ΄ αναζήτησε βοήθεια από τη Γαλλία⁴¹ και προσπάθησε να πείσει τους Γενίτσαρους να χρησιμοποιήσουν νέες τακτικές, αλλά αυτοί αρνήθηκαν πεισματικά. Τα συμφέροντά τους και οι υποστηρικτές τους στην άρχουσα τάξη ήταν αντίθετα προς οποιαδήποτε μεταρρύθμιση στο στράτευμα. Επιπλέον, το ότι δεν μπορούσαν να νικήσουν στα πεδία των μαχών τους ευρωπαϊκούς στρατούς, δε σήμαινε ότι ταυτόχρονα δεν είχαν τον τρόπο στο εσωτερικό να προασπίσουν τα συμφέροντά

⁴⁰ Shaw, Stanford J. “The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-I Cedid Army of Sultan Selim III.” *The Journal of Modern History*, vol. 37, no. 3, 1965, pp. 291–306. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/1875404>. Ανακτήθηκε 14 Οκτ. 2024.

⁴¹ Cem Erulker, *Understanding the reform process of the Ottoman diplomacy. A case of modernization?*, Middle East Technical University, 2015, σ. 49, <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/25320> Ανακτήθηκε: 16 Δεκ. 2024.

τους. Ο Γάλλος στρατηγός και πολιτικός Ωμπέρ-Ντυμπεϋέ στάλθηκε το 1796 στην Κωνσταντινούπολη ως πρεσβευτής της Γαλλίας. Ο Σουλτάνος του ζήτησε μηχανικούς, εκπαιδευτές αξιωματικούς, κατασκευαστές πυροβόλων, πυροβολητές και του ζήτησε να διδάξει τους Οθωμανούς τις νέες στρατιωτικές μεθόδους.⁴² Πράγματι, δημιουργήθηκε ένα σώμα χιλίων περίπου Οθωμανών πυροβολητών, το ιππικό εκπαιδεύτηκε σύμφωνα με το γαλλικό υπόδειγμα και ένα μέρος του πεζικού εφοδιάστηκε με γαλλικά όπλα. Επιπλέον του ανατέθηκε να βελτιώσει τον τρόπο και την ποιότητα κατασκευής των οθωμανικών όπλων και πυροβόλων.⁴³ Οι προσπάθειες του Σελίμ Γ' για να μεταρρυθμίσει το στράτευμα (Nizam I cedid-νέα τάξη) κατέληξαν σε αποτυχία, αποτέλεσαν όμως ένα σημαντικό πρώτο βήμα⁴⁴ στην απόπειρα του να εισαγάγει μεταρρυθμίσεις.⁴⁵ Επιπλέον μέχρι την ανάρρησή του στο θρόνο η Οθωμανοί δε διατηρούσαν μόνιμους αντιπροσώπους στις ευρωπαϊκές χώρες. Ο Σελίμ ίδρυσε τις πρώτες πρεσβείες στις πρωτεύουσες των Μεγάλων Δυνάμεων: Λονδίνο (1793), Βιέννη (1794), Βερολίνο (1795) και Παρίσι (1796)⁴⁶

Η εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο (1798) σόκαρε την Οθωμανική Αυτοκρατορία (η Αίγυπτος αποτελούσε οθωμανική επαρχία υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου και η Γαλλία αποτελούσε την κατεξοχήν σύμμαχο των Οθωμανών στη Δύση) και την οδήγησε στη σύναψη συμμαχίας με τη Μεγάλη Βρετανία και τη Ρωσία, εναντίον της Γαλλίας.⁴⁷ Ας σημειωθεί ότι το 1797 η επαναστατική Γαλλία κατέλαβε τα Επτάνησα καθώς νίκησε τη Βενετία και προσάρτησε τις κτήσεις της στο Ιόνιο Πέλαγος. Μ' αυτόν τον τρόπο από την Κέρκυρα έως τα Κύθηρα δημιουργήθηκαν τρεις γαλλικοί νομοί.⁴⁸ Η στόχευση της Γαλλίας παρέμενε η εισβολή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

⁴² Βλέπε και: Akgün, Seçil. "The emergence of tanzimat in the Ottoman Empire." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 2.2, 1991, σ.σ. 3-5, doi:10.1501/OTAM_0000000318. Ανακτήθηκε: 16 Δεκ. 2024.

⁴³ Βλέπε Driault, ό.π. σ.σ.212-213.

⁴⁴ Για τις μεταρρυθμίσεις του Μεγάλου Βεζύρη Ιμπραήμ πασά (Εποχή της Τουλίπας) στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, δες: Mazanec, Jakub. "The Ottoman Empire at the Beginning of Tanzimat Reforms." *Prague Papers on the History of International Relations*, no. 2, 2016: 21–23. Διαθέσιμο στο: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/97080/1484075_jakub_mazanec_21-45.pdf?sequence=1&isAllowed=y . Ανακτήθηκε 17 Δεκ 2024.

⁴⁵ Ο όρος Nizam i cedid, παρά το ότι περιλαμβάνει το σύνολο των μεταρρυθμίσεων του Σελίμ Γ', αρχικά αναφερόταν μόνο στις μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν το στράτευμα.

⁴⁶ Zürcher Erik, *Turkey, a modern history*, Tauris, London, 2017, σ. 17.

⁴⁸ Βλέπε: Γιάννης Κοτσώνης, *Η Ελληνική Επανάσταση και οι Αυτοκρατορίες, Η Γαλλία και οι Έλληνες 1797-1830*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2020, σ. 23.

μέσω των Επτανήσων και στους απώτερους στόχους του Ναπολέοντα, τα Βαλκάνια αποτελούσαν κρίσιμη βάση ανεφοδιασμού για μια μελλοντική εκστρατεία στην Ινδία.⁴⁹ Η συμμαχία πάντως της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Ρωσία και τη Μεγάλη Βρετανία εναντίον της Γαλλίας οδήγησε στην κατάληψη των Επτανήσων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Ρωσία. Τα νησιά αποτέλεσαν την Επτάνησο Πολιτεία.

Παρόλες τις προσπάθειές του το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Σελίμ Γ' δεν απέδωσε τα αναμενόμενα. Οι ενέργειές του προκάλεσαν δυσαρέσκεια κυρίως στους Γενίτσαρους⁵⁰ και τους ουλεμά (μελετητές και κατηχητές του ισλαμικού νόμου) και το 1807 ανατράπηκε και δολοφονήθηκε. Αποτυχία γνώρισαν και οι προσπάθειές του να περιορίσει την ισχύ των Αγιάνηδων (Ayan), πανίσχυρων επαρχιακών αξιωματούχων που σε κάποιες περιπτώσεις δε δίσταζαν να αμφισβητήσουν την εξουσία του Σουλτάνου (Μεχμέτ Αλή, Πασβάνογλου, Αλή Πασάς).⁵¹ Έτσι, επρόκειτο να γίνει ξεκάθαρο ότι ήταν αδύνατο η αυτοκρατορία να αμυνθεί απέναντι στην ισχύ των Ευρωπαίων στηριζόμενη αποκλειστικά στις δικές της δυνάμεις. Η θέση της απέναντι στις ευρωπαϊκές δυνάμεις ήταν η θέση αδυνάμου απέναντι σε ισχυρό. Επιπρόσθετα, θα γινόταν στο άμεσο μέλλον φανερός ένας καινός παράγοντας που επηρέαζε τις πολιτικές-διπλωματικές αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων και που ήταν η πίεση της κοινής γνώμης των ευρωπαϊκών λαών που ήταν συνήθως αρνητικά διακείμενες απέναντι στην οθωμανική αυτοκρατορία και που συχνά θα απαιτούσαν διοικητικές μεταρρυθμίσεις προς όφελος των χριστιανών της υπηκόων.⁵²

⁴⁹ ο.π. σ. 36-37

⁵⁰ Βλέπε: Toynbee J. Arnold, *Το Αυτικό Ζήτημα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, Μια μελέτη επαφής πολιτισμών*, University Studio Press, Αθήνα, 2007, σ. 50. Σύμφωνα με τον Toynbee η μεγαλύτερη εσωτερική διαμάχη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από το 1774 έως το 1841, αφορούσε τον εκσυγχρονισμό του στρατού (δυτικοποίηση). Επιπλέον, η σημαντικότερη επιτυχία του Σουλτάνου Μαχμούτ Β' ήταν η εξόντωση του σώματος των Γενίτσαρων κατά τη διάρκεια του πολέμου της Ελληνικής Ανεξαρτησίας (1826). Η επιτυχία αυτή έδωσε την ευκαιρία στο Σουλτάνο να παγιώσει τη θέση του στο θρόνο και να επιχειρήσει μέσα από ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων να ανορθώσει την Αυτοκρατορία. Βλέπε και: Çolak, Zeynep, *Pathways to Modernity: Ottoman Reforms Before and During the Tanzimat*, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 24(2), 426-428. <https://doi.org/10.32449/eggetdid.1522647>, Ανακτήθηκε: 20 Δεκ. 2024.

⁵¹ Armour I.D., *Ιστορία της Ανατολικής Ευρώπης, 1740-1918, Αυτοκρατορίες, Έθνη και Εκσυγχρονισμός*, μτφρ. Δημήτρης Σταματόπουλος, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2016, σ. 135.

⁵² Naff, Thomas. "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789 - 1807." *Journal of the American Oriental Society*, vol. 83, no. 3, 1963, σ. 295. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/598070> . Ανακτήθηκε 20 Ιαν. 2025.

2.2. Η σερβική εξέγερση.

Στα Βαλκάνια από την άλλη, το Φεβρουάριο του 1804 ξέσπασε η εξέγερση των Σέρβων. Σε πρώτο στάδιο οι εξεγερμένοι με αρχηγό τον Καραγεώργεβιτς Πέτροβιτς επεδίωξαν να εκδιώξουν τα στρατεύματα των Γενίτσαρων και των ατάκτων που υποκαθιστούσαν τη σουλτανική εξουσία στην ευρύτερη περιοχή του Βελιγραδίου (πασαλίκι), ενώ κακομεταχειρίζονταν και καταπίεζαν το σερβικό λαό. Μιας και οι αρχικές επιχειρήσεις των Σέρβων ήταν επιτυχημένες, ο ξεσηκωμός εξελίχτηκε σε ένα κίνημα με αίτημα την πολιτική αυτονομία. Και επειδή ο Σελίμ ο Γ' αδυνατούσε να επιβάλει με τη βία τη θέλησή του στους Γενίτσαρους, οι Σέρβοι προκειμένου να αποφύγουν να επαναληφθούν τα παλαιότερα δυσάρεστα γεγονότα, στράφηκαν προς τις δύο δυνάμεις που με βάση τη γεωγραφική εγγύτητα, το διπλωματικό τους προσανατολισμό, το πολιτικοστρατιωτικό τους παρελθόν, αλλά και το έντονο και άμεσο ενδιαφέρον τους για την περιοχή, ήταν οι καταλληλότερες για να παρέμβουν. Αυτές οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν η Αυστρία και η Ρωσία. Η Αυστρία όμως διακήρυξε την ουδετερότητα της κι έκλεισε τα σύνορα με το πασαλίκι του Βελιγραδίου.⁵³ Η δε Ρωσία απάντησε ότι βρισκόταν πολύ μακριά γεωγραφικά από τη Σερβία και ότι είχε εκείνη την περίοδο ειρήνη με την οθωμανική αυτοκρατορία. Και οι δύο δυνάμεις απέφευγαν τις επιπλοκές και είχαν την προσοχή τους στραμμένη στη γαλλική επέκταση στην Ευρώπη.⁵⁴

Στο τέλος όμως η σερβική υπόθεση αναβαθμίστηκε διπλωματικά, ισχυρές πιέσεις ασκήθηκαν στην οθωμανική αυτοκρατορία με σκοπό να ικανοποιηθούν τα σερβικά αιτήματα για αυτονομία και το 1806 ξέσπασε νέος ρωσοτουρκικός πόλεμος, γεγονός που για τους Σέρβους σηματοδοτούσε την ευκαιρία που περίμεναν για να διεκδικήσουν

⁵³ Sedivy, Miroslav, *Metternich, The Great Powers and the Eastern Question*, Pilsen: Typos, 2013, σ.σ. 34-35, <http://www.egyptandaustria.at/documents/Metternich,%20the%20Great%20Powers%20and%20the%20Eastern%20Question.pdf> Ανακτήθηκε: 19 Οκτ. 2024.

⁵⁴ Meriag Lawrence P. "The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth-Century Origins of the Eastern Question." *Slavic Review*, vol. 37, no. 3, 1978, σ.σ. 421-39. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/2497684> . Ανακτήθηκε: 17 Οκτ.. 2024.

την ανεξαρτησία τους. Ωστόσο τα πράγματα εξελίχθηκαν διαφορετικά από τις σερβικές φιλοδοξίες, η ήττα της Ρωσίας στον πόλεμο με τη Γαλλία και μια σειρά από διπλωματικές ανακατατάξεις έφεραν τελικά τους Οθωμανούς στο Βελιγράδι (1813). Το 1815 οι Σέρβοι εξεγέρθηκαν εκ νέου, αυτή τη φορά κάτω από την ηγεσία του Μίλος Ομπρένοβιτς ο οποίος κινήθηκε με διαφορετική λογική από την προηγούμενη του 1804.⁵⁵ Αυτή τη φορά ο Ομπρένοβιτς συνυπολόγισε τις δυσμενείς διεθνείς εξελίξεις (ήττα της επαναστατικής Γαλλίας στο Βατερλώ) που στέκονταν εμπόδιο στο σερβικό αγώνα για την ανεξαρτησία και διεκδίκησε έναν πιο χειροπιαστό στόχο, την αυτονομία της Σερβίας εντός των ορίων της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

2.3. Το σύστημα των Συνεδρίων

Η ήττα της Γαλλίας στο Βατερλώ σηματοδότησε την παλινόρθωση των Βουρβόνων στο γαλλικό θρόνο,⁵⁶ αλλά δεν εξουδετέρωσε τους κινδύνους μιας παγκόσμιας επανάστασης.⁵⁷ Έτσι, οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφάσισαν τη δημιουργία ενός λειτουργικού συστήματος διεθνών σχέσεων με σημαντικότερο σκοπό τη διατήρηση της ειρήνης στο συνέδριο της Βιέννης (1814). Εκεί, οι σύμμαχοι βρέθηκαν μπροστά σε δύο σημαντικά ζητούμενα. Πώς θα διανεμηθεί ανάμεσά τους η λεία δίχως να δημιουργηθούν δυσάρεστες καταστάσεις ανάμεσα στους νικητές και πώς να σταθεροποιηθεί η Ευρώπη και να αποτραπούν εστίες ανάφλεξης που θα μπορούσαν να κλονίσουν την ισορροπία δυνάμεων ανάμεσα στους ισχυρούς. Στο συνέδριο προσκλήθηκαν αντιπρόσωποι από όλα τα ευρωπαϊκά κράτη, ήταν όμως κοινό μυστικό ότι οι κρίσιμες αποφάσεις θα λαμβάνονταν από την Αυστρία, τη Βρετανία, τη Ρωσία και την Πρωσία. Ο εκπρόσωπος της Γαλλίας Ταλεϊράνδος με επιδέξιους χειρισμούς

⁵⁵ Βλέπε και: Frederick F. Anscombe, "The Balcan Revolutionary Age", *The Journal of Modern History*, Vol84, No3 (2012), p.p. 577-578, <http://www.jstor.org/stable/10.1086/666053>, Ανακτήθηκε 19 Οκτ. 2024.

⁵⁶ Βλέπε: Richards, *ό.π.*, σ. 138. Ο Λουδοβίκος ο 18^{ος} των Βουρβόνων είχε ήδη παλινorθωθεί στο γαλλικό θρόνο με συμμαχική παρέμβαση, αλλά μόλις μαθεύτηκε ότι ο Ναπολέοντας δραπέτευσε από την Έλβα και αποβιβάστηκε στη Γαλλία, αποφάσισε να εγκαταλείψει τη χώρα. Επέστρεψε το 1815, μετά το Βατερλώ. Διατήρησε το Ναπολεόντειο Αστικό Κώδικα, το σύστημα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και προκειμένου η παλινόρθωση να γίνει πιο εύκολα αποδεκτή από το λαό, υποσχέθηκε Συνταγματικό Χάρτη.

⁵⁷ Βλέπε: Miller, *ό.π.*, σ. 98.

κατάφερε να τοποθετήσει τη χώρα του στην ομάδα των Μεγάλων Δυνάμεων επιτυγχάνοντας ένα αξιομνημόνευτο διπλωματικό επίτευγμα.⁵⁸

Ο υπουργός εξωτερικών της Αυστρίας, Μέτερνιχ,⁵⁹ επιθυμούσε την πρόσκληση και συμμετοχή της οθωμανικής αυτοκρατορίας στο συνέδριο. Αν συνέβαινε το γεγονός αυτό, οι ειρηνικές σχέσεις ανάμεσα σε όλους τους συμμετέχοντες θα ήταν κατά κάποιον τρόπο εγγυημένες, επομένως θα ήταν πιο δύσκολο για τους Ρώσους να κηρύξουν νέο πόλεμο στους Οθωμανούς. Το συνέδριο επίσης θα ήταν σε θέση να εγγυηθεί την ακεραιότητα και την κυριαρχία του Σουλτάνου στα μέχρι εκείνη τη στιγμή εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ωστόσο η απάντηση της Πύλης ήταν αρνητική. Τα ρωσοτουρκικά ζητήματα στον Καύκασο (οι Οθωμανοί ζητούσαν την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων) κατά τη γνώμη της Πύλης ήταν σημαντικότερα από τις εγγυήσεις και εξάλλου ο φόβος του Μέτερνιχ να δυσαρεστήσει τον τσάρο Αλέξανδρο για ένα ζήτημα που δε θεωρούσε σημαντικό (Καύκασος) τον εμπόδιζε να μεσολαβήσει ως ενδιάμεσος. Επιπλέον ο ισχυρός οθωμανικός φόβος μήπως η ρωσική αντιπροσωπεία εγείρει στο συνέδριο θέμα Σερβίας έπεισαν το Μαχμούντ Β' να μη στείλει το Ρέις εφέντη (υπουργό εξωτερικών) στη Βιέννη.⁶⁰ Εξάλλου η Πύλη θεωρούσε ότι η Ιερά Συμμαχία ήταν μια υπόθεση ανάμεσα στα ισχυρά χριστιανικά κράτη της ηπείρου που στέκονταν με σκεπτικισμό απέναντι στη μουσουλμανική Τουρκία. Την ίδια περίοδο εξάλλου στο εσωτερικό της οθωμανικής αυτοκρατορίας ο Μαχμούντ ο Β' επιχειρούσε να ελέγξει τις επαρχίες του και να στερεώσει την εξουσία του που αμφισβητούνταν από τους αγιάνηδες (ayan⁶¹- επαρχιακοί, τοπικοί, ισχυροί παράγοντες που πρόβαλαν

⁵⁸ Βλέπε: Richards, ό.π. σ.σ. 118-119. Βλέπε και: Hobsbawm E. J., *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2002, σ. 149. Οι νικητές του Ναπολέοντα δε δοκίμασαν να εκμεταλλευτούν τη γαλλική ήττα στο έπακρο. Τα σύνορα της Γαλλίας έμειναν παρόμοια με αυτά που ήταν πριν το 1789, η κατοχή της χώρας από τα ξένα στρατεύματα υπήρξε σύντομη, η αποζημίωση που κλήθηκε να καταβάλει δεν ήταν ποσοτικά παράλογη και η ίδια η Γαλλία μέχρι το 1818 είχε επανενταχθεί ισότιμα στην Ευρωπαϊκή Συμφωνία.

⁵⁹ Miller, ό.π. σ. 100: Η Αυστρία δε βρισκόταν σε προνομιακή θέση. Στο εσωτερικό της συγκέντρωνε διάφορους λαούς που μιλούσαν δεκατρείς διαφορετικές γλώσσες. Η ακεραιότητά της απειλείτο περισσότερο από κάθε άλλη κρατική οντότητα της εποχής από το ξέσπασμα επαναστάσεων.

⁶⁰ Sedivy, ό.π. σ.σ. 39-41.

⁶¹ Βλέπε: K. Kivanc Karaman and Sevkett Pamuk, "Ottoman State Finances in European Perspective, 1500 –1914," *Journal of Economic History* 70 (2010): p.p. 601-602, https://ata.bo-gazici.edu.tr/sites/ata.boun.edu.tr/files/faculty/sevket.pamuk/pamuk_sevket_ottoman_state_fi-nances_in_european_perspective.pdf Ανακτήθηκε 20 Οκτ. 2024. Οι αγιάνηδες προέρχονταν από οικογένειες που ανήκαν στην τάξη των στρατιωτικών και διοικητικών αξιωματούχων και είχαν θητεύσει στο παρελθόν ως τέτοιοι (έχοντας έδρα τις μεγάλες πόλεις των επαρχιών), σε κάποιες περιπτώσεις δε, ήταν και δικαστές, θρησκευτικοί ηγέτες ή και επιτυχημένοι έμποροι ακόμα. Έχοντας συγκεντρώσει μεγάλες ποσότητες χρημάτων, συχνά δάνειζαν έντοκα και είχαν ως ευθύνη τη συλλογή των φόρων.

αξιώσεις για την αυτονομία τους από την κεντρική εξουσία. Τέτοιοι ήταν ο Αλή Πασάς στα Ιωάννινα, ο Οσμάν Πασβάνογλου στο Βιδίνιο, ο Μεχμέτ Αλή στην Αίγυπτο).

Η πολιτική του Μέτερνιχ στηριζόταν σε δύο βασικές αρχές. Την αρχή της νομιμότητας, μιας και προσωπικά ο ίδιος είχε την εκτίμηση πως η μοναρχία αποτελούσε το ιδανικότερο πολίτευμα, πίστευε ότι οι μονάρχες με τη συνδρομή των συμβούλων τους είχαν τη δυνατότητα να κυβερνήσουν με τρόπο συνετό και ικανοποιητικό. Η δεύτερη αρχή που ο Μέτερνιχ πρόσβευε, ήταν η αρχή της επέμβασης. Σύμφωνα με αυτήν, μιας και οι επαναστάσεις αποτελούσαν ιδιαίτερες καταστάσεις αστάθειας που εύκολα μεταφερόταν από τη μία χώρα στην άλλη, τα ευρωπαϊκά κράτη αν θεωρούσαν πως απειλούνταν, διατηρούσαν το δικαίωμα να δράσουν από κοινού καταπνίγοντας τις επικίνδυνες επαναστατικές εστίες. Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των Συμμάχων στη Βιέννη κατέληξαν με σημαντικά εδαφικά οφέλη για τη Ρωσία (Φινλανδία που αποσπάστηκε από τη Σουηδία το 1808, Βεσσαραβία που αποσπάστηκε από τους Οθωμανούς, μεγάλο μέρος της Πολωνίας), η Πρωσία απώλεσε πολλά πολωνικά εδάφη που κατείχε, λαμβάνοντας όμως εδάφη της Σαξονίας, της Βεστφαλίας και της Ρηνανίας. Η Βρετανία που ενδιαφερόταν κυρίως για ναυτικές-εμπορικές βάσεις κράτησε τη Μάλτα, τα Ιόνια νησιά, την Κεϋλάνη και το Κέιπ Τάουν. Η Αυστρία προσάρτησε τη Λομβαρδία και τη Βενετία καθώς και την Ιλλυρία με τη Δαλματία. Για τους ηττημένους Γάλλους προβλέπτηκε επιστροφή στα σύνορα του 1790, υψηλή πολεμική αποζημίωση και για μια πενταετία η χώρα θα τελούσε υπό κατοχή.⁶²

Αναφέρθηκε πιο πάνω ότι κύριο μέλημα της Συνθήκης της Βιέννης αποτέλεσε η διατήρηση της ειρήνης.⁶³ Ο όρος αυτός διασφαλίστηκε με την περικύκλωση της Γαλλίας από ουδέτερα κράτη (Βέλγιο και Ολλανδία στα βόρεια, Νίκαια και Γένοβα

Συχνά τους ανατίθετο το καθήκον του ελέγχου της δημόσιας τάξης και η υποχρέωση να συνοδεύουν τα οθωμανικά στρατεύματα με την ακολουθία τους στις μάχες. Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα το σύστημα φορολόγησης επιλέχτηκε να προπληρώνεται, από όσους είχαν την οικονομική δυνατότητα, στην Πύλη μέσω δημοπρασίας (malikane). Πολλές ελίτ των επαρχιών μοιράζονταν με τους υποστηρικτές τους αξιωματούχους στην πρωτεύουσα τα μερίδια των προσόδων των επαρχιών.

⁶² Βλέπε: Miller, ό.π. σ.σ. 91, 100-103.

⁶³ Βλέπε: Hobsbawm E. J., ό.π., σ. 148. Η διατήρηση της ειρήνης παρέμεινε ένας στόχος που εν πολλοίς επιτεύχθηκε. Από το 1815 μέχρι τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1854-1856) καμία Μεγάλη Δύναμη δεν αντιμετώπισε στρατιωτικά άλλη Μεγάλη Δύναμη. Επιπλέον από τον Κριμαϊκό μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο δεν υπήρξε πόλεμος στον οποίο να εμπλακούν περισσότερες από δύο Μεγάλες δυνάμεις.

στα νοτιοανατολικά Ελβετία και Ρηνανία στα ανατολικά και βορειοανατολικά). Ταυτόχρονα όμως ήταν αναγκαία συνθήκη η διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων ανάμεσα στους ισχυρούς και νικητές του Ναπολέοντα. Και μιας και η Ρωσία αποτελούσε την περισσότερο ωφελημένη δύναμη που αναδύθηκε μέσα από τις εξελίξεις που οδήγησαν στη Συνθήκη της Βιέννης, μιας και εδαφικά η ίδια απέκτησε σημαντικά πλεονεκτήματα και ήταν και στρατιωτικά ισχυρότερη, αποτελούσε ταυτόχρονα και τον μεγαλύτερο κίνδυνο για τους άλλους ισχυρούς. Σε κάθε περίπτωση, οφείλουμε να τονίσουμε ότι για σαράντα χρόνια δεν υπήρξε άλλος ευρωπαϊκός πόλεμος. Και αν υποστηριχτεί από τη μία ότι η Συνθήκη της Βιέννης αποτέλεσε μια επιτυχημένη πράξη εξαιτίας του ότι δεν άφησε πολλούς αδικημένους ανάμεσα στους ισχυρούς, δε θα πρέπει να υποτιμηθεί η πολιτική στροφή των κρατών στη διπλωματία εξαιτίας της συνειδητοποίησης των επιπτώσεων των πολέμων στην οικονομία και του συνακόλουθου φόβου ξεσπάσματος νέων επαναστατικών κινημάτων.⁶⁴

Κατά τη διάρκεια των συνεδρίων που ακολούθησαν αυτό της Βιέννης, η Βρετανία αρχικά (πιθανότατα γιατί επεδίωκε να επεκτείνει σε νέες αγορές την εμπορική της δράση και την βιομηχανική της παραγωγή) και η Γαλλία στη συνέχεια, άρχισαν να διαχωρίζουν τη θέση τους από τις υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις. Εκείνη την περίοδο η βρετανική πολιτική εμφανιζόταν αντιφατική. Από τη μία φαινόταν να ταυτίζεται με την πολιτική της Ιεράς Συμμαχίας, όμως ένα χρόνο πριν την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης, ο υπουργός εξωτερικών της Βρετανίας, Κάσλρεϊ, τόνιζε στον Μέτερνιχ ότι η Συμμαχία είχε συσταθεί για να αντιμετωπίσει το Ναπολέοντα και τη Γαλλία. Για τη Βρετανία η Συμμαχία δεν αποτελούσε εποπτικό μηχανισμό της λειτουργίας των άλλων κρατών. Η ίδια θεωρούσε ότι ήταν ένα «συνταγματικό» κράτος και επομένως δεν ήταν εφικτό να παρουσιάζει ίδιες αντιδράσεις με κράτη απολυταρχικά. Η Βρετανία κρατούσε για τον εαυτόν της το δικαίωμα να παρέμβει όποτε η ίδια έκρινε ότι υπάρχουν κίνδυνοι που απειλούν τα συμφέροντά της. Παρόμοια πολιτική ακολουθήθηκε και από το διάδοχο του Κάσλρεϊ, Κάνινγκ.⁶⁵

Για τα επόμενα χρόνια και κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα κύριο μέλημα των ισχυρών κρατών της Δύσης αποτελούσε η διατήρηση της ακεραιότητας του «Ασθενούς» της

⁶⁴ Στο ίδιο σ.σ. 103-104.

⁶⁵ Βλέπε: Ριζάς Σωτήρης, *Οι Μεγάλες Δυνάμεις και η Επανάσταση. Από το Λάιμπαχ στο Ναβαρίνο*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2021, σ.σ. 77-79.

οθωμανικής αυτοκρατορίας. Έχοντας χάσει όλους τους πολέμους στους οποίους ενεπλάκη κατά το τελευταίο τρίτο του 18^{ου} αιώνα έως το 1840⁶⁶, οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν επιθυμούσαν το διαμελισμό ή την ολοκληρωτική κατάρρευσή της διότι οι συνέπειες δεν ήταν εύκολο να προβλεφθούν και να ελεγχθούν. Η οθωμανική αυτοκρατορία λειτουργούσε ως ανασχετικός παράγοντας για την εξάπλωση της ρωσικής αυτοκρατορίας στη Μεσόγειο ή τα Βαλκάνια. Στα Βαλκάνια όμως το ρεύμα του εθνικισμού γνώριζε μεγάλη διάδοση, κυρίως ανάμεσα στους Έλληνες, οι οποίοι με το δυναμισμό τους διεκδίκησαν την ανεξαρτησία τους και αργότερα με τον αλυτρωτισμό τους αποτέλεσαν αντίρροπο παράγοντα στη διπλωματία των Μεγάλων Δυνάμεων οι οποίες επεδίωκαν, όπως αναφέρθηκε, τη διατήρηση του status quo.

2.4. Η Ελληνική Επανάσταση και η Συνθήκη της Ανδριανούπολης.

Στην Οδησσό, το 1814, από τρεις εμπόρους ιδρύθηκε η Φιλική Εταιρεία με σκοπό την εξέγερση και την απελευθέρωση των υπόδουλων Ελλήνων. Μέχρι το 1821 είχε αποκτήσει πολλά μέλη και ο Έλληνας στρατηγός του τσαρικού στρατού Αλέξανδρος Υψηλάντης (και αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας) εισέβαλε στη Μολδοβλαχία. Γνώρισε όμως την ήττα στο Δραγατσάνι από τις Οθωμανικές δυνάμεις. Παρόλα αυτά, και ενώ τα οθωμανικά στρατεύματα ήταν απασχολημένα με την πολιορκία του Αλή Πασά των Ιωαννίνων, στην Πελοπόννησο ξέσπασε και εξαπλώθηκε ταχύτατα η Ελληνική Επανάσταση. Οι επαναστατημένοι σημείωσαν αρχικά σημαντικές επιτυχίες και το γεγονός υποχρέωσε το Σουλτάνο Μαχμούτ Β' να αναζητήσει τη βοήθεια του υποτελούς του Μεχμέτ Αλή, πασά της Αιγύπτου. Αναδιοργανωμένος από τους Γάλλους ο αιγυπτιακός στρατός παρουσιαζόταν ιδιαίτερα αξιόμαχος⁶⁷ και υπό την ηγεσία του Ιμπραήμ πασά αποβιβάστηκε στην Πελοπόννησο σημειώνοντας μεγάλες επιτυχίες απέναντι στους επαναστατημένους Έλληνες. Ο Κάνινγκ (υπουργός εξωτερικών της Βρετανίας) έχοντας υπόψη του το φιλελληνικό κίνημα που ανθούσε στη χώρα του και τις εμπορικές ευκαιρίες που δημιουργούνταν στη νοτιοανατολική Μεσόγειο εξαιτίας

⁶⁶ Βλέπε: Anscombe, ό.π. σ. 577.

⁶⁷ Βλέπε: Anscombe Frederick F., *Islam and the Age of Ottoman Reform, Past & Present*, Volume 208, Issue 1, 2010, σ. 178, <https://doi.org/10.1093/pastj/gtq007> Ανακτήθηκε: 20 Δεκ. 2024

της ελληνικής υπόθεσης, ανησυχούσε για το ενδεχόμενο να αφήσει την πρωτοβουλία των κινήσεων στους Ρώσους. Για τους λόγους αυτούς ο Κάνινγκ πρωτοστάτησε στην υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου από τη Βρετανία, τη Ρωσία και τη Γαλλία, το 1827 η οποία προέβλεπε την άσκηση πιέσεων στην Υψηλή Πύλη προκειμένου να αναγνωρισθεί η ελληνική αυτονομία και να επιτευχθεί κατάπαυση πυρός.⁶⁸ Για τους Οθωμανούς επρόκειτο για μια ευθεία ανάμειξη των Μεγάλων Δυνάμεων στα εσωτερικά ζητήματα της Αυτοκρατορίας τους.⁶⁹ Επιπλέον, η ανάμειξη αυτή ερχόταν τη στιγμή που οι εξελίξεις στα πεδία των μαχών ευνοούσαν την πλευρά τους. Γύρω στο 1826 είχε γίνει φανερό ότι η Επανάσταση θα ηττούνταν από τις τουρκοαιγυπτιακές δυνάμεις.⁷⁰ Ακολούθησε η ευνοϊκή για τα ελληνικά συμφέροντα ναυμαχία του Ναβαρίνου. Από τις αρχές του 1828 ο Ιωάννης Καποδίστριας είχε αναλάβει τη διακυβέρνηση του τόπου. Ωστόσο ο Σουλτάνος αρνούνταν πεισματικά να αποδεχτεί την επιβαλλόμενη από τις Μεγάλες Δυνάμεις ανακωχή και κήρυξε ιερό πόλεμο κατά των χριστιανών. Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος που ακολούθησε κατέληξε σε οθωμανική ήττα και οδήγησε στην υπογραφή της Συνθήκης της Αδριανούπολης. Σύμφωνα με αυτήν η Πύλη αναγνώριζε την αυτονομία του ελληνικού κράτους υπό οθωμανική επικυριαρχία. Οι Ρώσοι κέρδιζαν κάποια εδάφη στον Καύκασο (Γεωργία και ανατολική Αρμενία)⁷¹ και η Μολδαβία και η Βλαχία περνούσαν σε ένα καθεστώς ανάλογο με αυτό της Ελλάδας. Παρόλα αυτά όμως η Βρετανία και η Αυστρία ανησυχώντας ότι ένα κράτος υπό αυτονομία, όπως το ελληνικό, θα αποτελούσε συνεχή στόχο της Ρωσίας για παρεμβάσεις στα εσωτερικά ζητήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υποχρεώθηκαν να προωθήσουν την ιδέα της πλήρους ανεξαρτησίας. Για να πείσουν την Πύλη μάλιστα πίεζαν για εδαφικό περιορισμό του ελληνικού κράτους. Με τη συμφωνία της Ρωσία στα παραπάνω, υπογράφηκε η Συνθήκη του Λονδίνου του 1830. Η τελική Συνθήκη Ανεξαρτησίας του ελληνικού κράτους υπογράφηκε το 1832 στο Λονδίνο και προέβλεπε κάποια επέκταση στα βόρεια σύνορα και μοναρχικό πολίτευμα με βασιλιά το Βαυαρό πρίγκηπα Όθωνα.⁷²

⁶⁸ Miller, ό.π. σ.σ. 110-112.

⁶⁹ Μοίρας, Λ., *Η Ελληνική Επανάσταση μέσα από τα μάτια των Οθωμανών*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα, 2020, σ. 124.

⁷⁰ Miller, ό.π. σ. 112.

⁷¹ Miller, ό.π. σ.248.

⁷² Richards, ό.π., σ.σ. 270-272.

Η Ελληνική Επανάσταση αποτέλεσε ένα τραυματικό γεγονός για την ασταθή Οθωμανική Αυτοκρατορία στο πρώτο τέταρτο του κρίσιμου 19ου αιώνα. Εξέθεσε την οθωμανική αδυναμία στη διατήρηση του ελέγχου στο εσωτερικό της και ανάμεσα στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς της και επέσπευσε τις παρεμβάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων. Για να αποφύγουν παρόμοιες εξελίξεις στο μέλλον, οι Σουλτάνοι υποσχέθηκαν ισονομία και ισοπολιτεία σε όλους τους υπηκόους, κατάργηση διακρίσεων, αλλά και προνομίων. Το στοιχείο του εθνικισμού που οδήγησε στην Ελληνική Επανάσταση επιδιώχτηκε να αντιμετωπιστεί με το στοιχείο του πατριωτισμού. Το οθωμανικό κράτος επεδίωξε να αντιδράσει εισάγοντας τον καμεραλισμό την κρατική διοίκηση. Κρίθηκε ζωτικό να επανακτήσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία κεντρικό έλεγχο και να ενισχυθεί περαιτέρω η εξουσία του Σουλτάνου. Ο καμεραλισμός εμπεριείχε τα εργαλεία που θα μετέτρεπαν το κράτος σε αποδοτική μηχανή. Γραφειοκρατικό μηχανισμό εμπνευσμένο από τα ευρωπαϊκά πρότυπα της εποχής, τεχνοκράτες με τη σημερινή έννοια του όρου, οι οποίοι γνώριζαν σε βάθος τις πρακτικές, τους κανόνες και τους νόμους που απαιτούνταν για να αποκτήσει αποτελεσματική μορφή η κρατική διοίκηση.⁷³

2.5. Πόλεμοι Οθωμανικής Αυτοκρατορίας-Αιγύπτου

Μετά την ελληνική ανεξαρτησία που αποτέλεσε το πρώτο σοβαρό επεισόδιο του Ανατολικού Ζητήματος κατά τον 19^ο αιώνα οι Οθωμανοί κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν νέα δυσεπίλυτα προβλήματα εντός της επικράτειάς τους. Ο Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου δεν αρκέστηκε στην κατάκτηση της Κρήτης ως αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες που πρόσφερε στο Σουλτάνο κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, αλλά επιθυμούσε να ενσωματώσει στην επικράτειά του και τη Συρία. Έτσι, ο ικανός γιος του Ιμπραήμ, ηγήθηκε του αιγυπτιακού στρατού στην προέλασή του στα συριακά εδάφη κατακτώντας την Άκρα και τη Δαμασκό και νικώντας τα οθωμανικά στρατεύματα στην αποφασιστική μάχη του Ικονίου, το Δεκέμβριο του 1832. Ο δρόμος για την Κωνσταντινούπολη ήταν ελεύθερος.⁷⁴

⁷³ Μοίρας, *ό.π.*, σ.σ. 186-204.

⁷⁴ Miller, *ό.π.* σ.σ. 248-249.

Ο Σουλτάνος βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Προσπάθησε αρχικά να συνάψει συμμαχία με τη Βρετανία κι όταν οι Άγγλοι (Πάλμερστον - υπουργός εξωτερικών) αρνήθηκαν,⁷⁵ να επηρεάσει στη συνέχεια αρνητικά τις ευρωπαϊκές δυνάμεις σχετικά με τον Μεχμέτ Αλή. Στο τέλος ο Σουλτάνος υποχρεώθηκε να αποδεχτεί τη βοήθεια που του είχε προσφέρει ο παραδοσιακός του εχθρός, η Ρωσία, προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο κίνδυνος της αιγυπτιακής προέλασης.⁷⁶ Για τον τσάρο Νικόλαο Α' η Αίγυπτος αποτελούσε πιο δύσκολο εμπόδιο στα ρωσικά σχέδια από την αδύναμη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ανταποκρινόμενη η Ρωσία στο αίτημα του Μαχμούτ Β' για αποστολή άμεσης στρατιωτικής βοήθειας έστειλε 6.000 στρατιώτες προς υποστήριξή του. Ταυτόχρονα οι Άγγλοι και οι Γάλλοι πίεζαν τους Αιγύπτιους να συνάψουν ανακωχή με τους Οθωμανούς.⁷⁷ Αποτέλεσμα αυτών των διεργασιών υπήρξε η συνθήκη Χουνκιάρ Ιζκελέσι (1833) η οποία ίσχυσε για οχτώ χρόνια και σύμφωνα με την οποία οι δύο χώρες (Ρωσία και Οθωμανική Αυτοκρατορία) συμφώνησαν να υπερασπιστούν η μία την άλλη σε περίπτωση επίθεσης από άλλη δύναμη. Επιπλέον, αν η Ρωσία απειλούνταν από κάποια άλλη χώρα και δεχόταν επίθεση, τα Στενά έπρεπε να κλείσουν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία για όλα τα ξένα καράβια. Όλα τα παραπάνω θορύβησαν τη βρετανική διπλωματία, που παρακολουθούσε την αδύναμη Οθωμανική Αυτοκρατορία να έχει μεταβληθεί σε κάποιας μορφής ρωσικού προτεκτοράτου, να μην μπορεί να αντισταθεί στους ρωσικούς σχεδιασμούς στη Μαύρη Θάλασσα και την ανατολική Μεσόγειο και να εδράζει τις ελπίδες της για επιβίωση στη ρωσική αρωγή.⁷⁸ Επιπλέον η Γαλλία και η Βρετανία παρουσιάζονταν ιδιαίτερα ενοχλημένες και ανήσυχες για τις παραπάνω διπλωματικές εξελίξεις και η βρετανική πλευρά πρότεινε στη γαλλική την πραγματοποίηση κοινής επιχείρησης με σκοπό την πυρπόληση του ρωσικού στόλου που ναυλοχούσε στο λιμάνι της Σεβαστούπολης. Όμως η αγγλική διπλωματία δεν παρέλειπε να βλέπει με δυσπιστία τη σταθερότητα και τη δημοφιλία του βασιλιά

⁷⁵ Βλέπε: Arabiat, Galeb. The Diplomacy of the Ottoman Empire in Dealing with the Egyptian Crisis (1248- 1256 AH / 1832-1840 AD) "A Study in the Light of the Ottoman Documents". *Dirasat: Human and Social Sciences*, 49(5), σ. 511, <https://doi.org/10.35516/hum.v49i5.2772> Ανακτήθηκε: 2 Δεκ. 2024

⁷⁶ Arabiat, Galeb, στο ίδιο, σ.511.

⁷⁷ Βλέπε: Driault, ό.π., σ. 338. Το Μάιο του 1833 υπογράφηκε μεταξύ Αιγύπτου και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η συνθήκη της Κιουτάχειας με την οποία η τελευταία παραχωρούσε στην Αίγυπτο τη διοίκηση της Συρίας και των Αδάνων. Η συνθήκη προέβλεπε επιπλέον την παραχώρηση στο Μοχάμεντ Άλι της Αιγύπτου, της Κρήτης και της Θάσου.

⁷⁸ Miller, ό.π. σ.σ. 249-250.

Λουδοβίκου-Φιλίππου⁷⁹ της Γαλλίας και εκφράζονταν αμφιβολίες για το αν θα μπορούσε να ανταπεξέλθει σ' έναν πόλεμο με τη Ρωσία, ιδιαίτερα μετά τη δεδομένη υποστήριξη που η τελευταία θα έχαιρε από την Αυστρία και Πρωσία εξαιτίας του φόβου που δημιουργούσε η Επανάσταση του Ιουλίου του 1830. Δεν απέμενε κάτι άλλο για τις δύο χώρες από το να διακηρύξουν επίσημα ότι δεν αναγνωρίζουν τις συμφωνίες που απέρρεαν από τη συνθήκη του Χουνκιάρ Ισκελεσί. Η Αγγλία από τη μεριά της κατέβαλε προσπάθειες να προσεγγίσει την Αυστρία και συνήψε μαζί της σύμβαση με εμπορικό ενδιαφέρον στην ευρύτερη περιοχή του Δούναβη και της Μαύρης Θάλασσας.⁸⁰ Επιπλέον, τον Αύγουστο του 1838 η Αγγλία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπέγραψαν εμπορική συμφωνία με την οποία αναγνωριζόταν η πρωτοκαθεδρία της Βρετανίας σε σχέση με τις άλλες δυνάμεις στο ζήτημα των εμπορικών διευκολύνσεων εντός των ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το υφιστάμενο σκηνικό ανέτρεπε τα σχέδια του Μεχμέτ Αλί, αλλά και της Ρωσίας.⁸¹

Στα χρόνια που ακολούθησαν οι Οθωμανοί ανασυγκρότησαν τον στρατό τους και σχεδίαζαν να επανακτήσουν υπό τον πλήρη έλεγχό τους τη Συρία. Για το λόγο αυτό συγκέντρωσαν στρατεύματα στον ποταμό Ευφράτη. Ήδη από το 1838 ο Μεχμέτ Αλί είχε αρνηθεί να καταβάλει τον ετήσιο φόρο υποτέλειας στο Σουλτάνο, δείγμα της επιδίωξής του για πολιτική ανεξαρτησία. Τον Απρίλιο του 1839 ο οθωμανικός στρατός εισέβαλε στη Συρία και κηρύχτηκε επίσημα ο πόλεμος. Τα αιγυπτιακά στρατεύματα υπό την ηγεσία του Ιμπραήμ επικράτησαν στη μάχη του Νεζίπ και άρχισαν να

⁷⁹ Βλέπε: Richards, ό.π. σ.σ. 139-145, Μετά την παλινόρθωση του Λουδοβίκου του 18^{ου}, ο οποίος κυβέρνησε αρχικά με τους όρους του Συνταγματικού Χάρτη, οι μοναρχικοί επέβαλαν την παύση της μετριοπαθούς διακυβέρνησης. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Καρόλου Ι' θεσπίστηκαν περαιτέρω αντιδραστικά μέτρα και ακολουθήθηκε από τον πρωθυπουργό Πολινιάκ υπερσυντηρητική πολιτική που αποσκοπούσε στη ματαίωση όλων των κοινωνικών κατακτήσεων της Γαλλικής Επανάστασης. Η αντίδραση εμφανίστηκε τον Ιούλιο του 1830. Στήθηκαν οδοφράγματα, οι στρατιώτες δεν κατάφεραν να απομακρύνουν τους επαναστάτες. Ο Κάρολος Ι' φυγαδεύτηκε στην Αγγλία και ο Λουδοβίκος-Φίλιππος της Ορλεάνης έγινε βασιλιάς της Γαλλίας αποδεχόμενος τη θέση του συνταγματικού μονάρχη.

⁸⁰ Βλέπε: Driault, ό.π. σ. 339.

⁸¹ Βλέπε: Σμπιλίρης ό.π., σ.σ. 7-8. Για το ίδιο θέμα βλ. : Beinin J. Ottoman reform and European imperialism, 1839–1907. In: *Workers and Peasants in the Modern Middle East*. The Contemporary Middle East. Cambridge University Press; 2001, σ. 46,

<https://psi427.cankaya.edu.tr/uploads/files/Beinin%2C%20Ott%20Reform%20and%20European%20Imperialism.pdf>, Ανακτήθηκε: 3 Ιαν. 2025. Καθώς αυξανόταν ο όγκος του ευρωπαϊκού εμπορίου με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Βρετανία αντικαθιστούσε τη Γαλλία ως κυρίαρχος ευρωπαϊκός εμπορικός εταίρος, ανάμεσα στο 1835 και το 1850 η Οθωμανική Αυτοκρατορία έγινε παγκόσμια ο δεύτερος μεγαλύτερος εισαγωγέας βρετανικών βιομηχανικών προϊόντων. Βλέπε και: Bailey Frank Edgar, *British policy and the Turkish reform movement, a study in Anglo-Turkish relations, 1826-1853*, Fertig H., New York, 1970, σ.σ. 40-41.

κατευθύνονται προς την Κωνσταντινούπολη για δεύτερη φορά μέσα σε εφτά χρόνια. Ο θάνατος όμως του Σουλτάνου Μαχμούτ Β' διέκοψε την προέλασή τους. Ο δεκαεξάχρονος γιος του Μαχμούτ, Αβδούλ Μεζίτ⁸² τον διαδέχτηκε στο θρόνο. Οι Αιγύπτιοι ήλπιζαν να αποφύγουν επανάληψη των γεγονότων του 1833, όταν η ευρωπαϊκή παρέμβαση τους υποχρέωσε να αποσυρθούν από τα εδάφη τα οποία είχαν με το στρατό τους κατακτήσει. Εξάλλου, ο Μεχμέτ Αλί δεν ήθελε να δώσει την ευκαιρία στη Ρωσία να επωφεληθεί από τη συνθήκη του Χουνκιάρ Ισκελεσί και επιπρόσθετα η γαλλική διπλωματία βρισκόταν σε ετοιμότητα για να συνδράμει την αιγυπτιακή πλευρά. Για την αγγλική διπλωματία ο Μεχμέτ Αλί αποτελούσε έναν σοβαρό ανταγωνιστή στην ανατολική Μεσόγειο και τα βρετανικά συμφέροντα επέτασσαν η στρατιωτική δύναμη της Αιγύπτου να περιοριστεί. Την οπτική αυτή συμμεριζόταν και η Ρωσία, αλλά και η Αυστρία) που αγωνιούσε μήπως ο νέος Σουλτάνος ζητήσει πάλι τη βοήθεια της Ρωσίας).⁸³

Γινόταν φανερό ότι η αντιπαράθεση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας-Αιγύπτου ξεπερνούσε κατά πολύ το στενό πλαίσιο των δύο χωρών και επεκτεινόταν σε ζήτημα που άπτονταν της ευρωπαϊκής ισορροπίας. Η ευρεία επιρροή της Γαλλίας στη Μεσόγειο (Αίγυπτος και Αλγερία)⁸⁴ δεν ήταν δυνατό να γίνει ανεκτή από την Αγγλία και τη Ρωσία. Τον Ιούλιο του 1839 με πρωτοβουλία του Μέτερνιχ επιδόθηκε νότα των Μεγάλων Δυνάμεων στην Υψηλή Πύλη με την οποία προέτρεπαν το Σουλτάνο να αποφύγει να προχωρήσει στη σύναψη συμφωνίας με την Αίγυπτο χωρίς να αποσπάσει προηγουμένως την άμεση συναίνεσή τους. Παρόλα αυτά η Γαλλία, κινούμενη με μυστικότητα, επεδίωκε την επίλυση της τουρκοαιγυπτιακής διένεξης μέσω της σύναψης διμερούς συμφωνίας, παραβιάζοντας μ' αυτόν τον τρόπο τη συμμαχική νότα του Ιουλίου του 1839. Πληροφορούμενη τις γαλλικές μεθοδεύσεις η Αγγλία (Πάλμερστον) ανέλαβε δράση κατά της Αιγύπτου χωρίς να ενημερωθούν οι Γάλλοι αντιπρόσωποι. Οι υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις μ' αυτόν τον τρόπο περιθωριοποίησαν τη Γαλλία. Συμφώνησαν να στηρίξουν την ακεραιότητα και την ανεξαρτησία της

⁸² Βλέπε: William Miller, *Η Τουρκία καταρρέουσα, Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τον έτος 1801 μέχρι και του 1913*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1914, σ. 194. Λίγο μετά την ανάληψη των καθηκόντων του, ο Σουλτάνος είδε το στόλο του να παραδίδεται από τον ίδιο του το ναύαρχο στους Αιγυπτίους, μέσα στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας. Μ' αυτόν τον τρόπο οι Οθωμανοί βρέθηκαν σε δυσχερή θέση, καθώς είχαν ηττηθεί στη στεριά κι έχασαν το στόλο τους.

⁸³ Driault, *ό.π.*, σ.σ. 340-343.

⁸⁴ Σμπιλίρης, *ό.π.* σ. 9.

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, να ελέγξουν και οι τέσσερις (Αγγλία, Ρωσία, Αυστρία, Πρωσία) τα στενά του Βοσπόρου και τα Δαρδανέλια και απέστειλαν προς τον πασά της Αιγύπτου το ακόλουθο τελεσίγραφο: Θα επιστρεφόταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία η Κρήτη, τα Άδανα, η βόρεια Συρία και οι ιερές πόλεις της Αραβικής χερσονήσου. Ο Μεχμέτ Αλί θα διατηρούσε την κληρονομική διοίκηση της Αιγύπτου και την ισόβια διοίκηση της Συρίας. Οι όροι αυτοί θα επιβάλλονταν, αν υπήρχε ανάγκη, με στρατιωτική επέμβαση των τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων (Ευρωπαϊκή Συμφωνία - Συνθήκη Λονδίνου της 15^{ης} Ιουλίου 1840). Επιπλέον, εξεγέρσεις εκδηλώθηκαν στη Συρία κατά του Ιμπραήμ με αγγλική παρότρυνση, ιδιαίτερα ύστερα από την άφιξη μπροστά στη Βηρυτό ενός στόλου με βρετανικά, αυστριακά και οθωμανικά καράβια. Όλη η βόρεια Συρία είχε ξεσηκωθεί, αναγκάζοντας το Μεχμέτ Αλί να αποδεχτεί τους συμμαχικούς όρους. Ωστόσο, το Σεπτέμβριο με φερμάνι του Σουλτάνου, ο πασάς της Αιγύπτου καθαιρέθηκε και τον Οκτώβριο η Βηρυτός έπεσε στα χέρια των Βρετανών. Στη Γαλλία οι εξελίξεις αυτές προκάλεσαν κρίση. Η κυβέρνηση, λίγο καιρό πριν παραιτηθεί, δήλωσε στις Μεγάλες Δυνάμεις πως η Γαλλία ήταν αδύνατο να δεχτεί την εκδίωξη του Μεχμέτ Αλί από την Αίγυπτο. Η νέα κυβέρνηση με υπουργό εξωτερικών τον Γκιζό ήταν προσανατολισμένη προς την ευρωπαϊκή συνεννόηση, παρά τις εσωτερικές αντιδράσεις. Στο μεταξύ όμως, από τις αρχές Νοεμβρίου οι Βρετανοί είχαν καταλάβει τον Άγιο Ιωάννη της Άκρας. Ο ναύαρχος Νάπιερ εμφανίστηκε μπροστά στην Αλεξάνδρεια με το στόλο του και απείλησε την πόλη με βομβαρδισμό, αν ο Μεχμέτ Αλί δεν παραδινόταν. Έτσι, μετά από διαπραγμάτευση, ο τελευταίος υπέγραψε μια συνθήκη με την οποία υποχρεωνόταν να αποσυρθεί από τη Συρία και να παραδώσει το στόλο του στο Σουλτάνο. Στη συνέχεια το διακύβευμα επικεντρώθηκε στον τύπο της αιγυπτιακής διαδοχής. Θα ήταν κληρονομική ή ισόβια; Ενθαρρυσμένη από τη βρετανική υποστήριξη η Υψηλή Πύλη διακήρυξε ότι αναγνώριζε μόνο την ισόβια διοίκηση της Αιγύπτου. Η Αυστρία και η Πρωσία όμως πίεσαν προς την αντίθετη κατεύθυνση και τον Ιανουάριο του 1841 νέα Συμμαχική νότα καλούσε την Πύλη να υποσχεθεί κληρονομική διαδοχή για την Αίγυπτο. Τελικά τον Ιούλιο του 1841 η Πύλη παραχώρησε το Χάττι-Σερίφ της κληρονομικής διαδοχής υπό τους όρους της μείωσης του αιγυπτιακού στρατού στους 18.000 άντρες, της υπόσχεσης για μη ναυπήγηση πλοίων χωρίς την έγκριση του Σουλτάνου και της καταβολής ετήσιου φόρου προς την Υψηλή Πύλη ύψους 10.000.000 λιρών. Μ' αυτόν τον τρόπο έκλεισε το Αιγυπτιακό ζήτημα. Τον Ιούλιο του 1841 οι Μεγάλες Δυνάμεις (Ευρωπαϊκή Συμφωνία: Αγγλία,

Γαλλία,⁸⁵ Ρωσία, Αυστρία και Πρωσία) υπέγραψαν τη σύμβαση των Στενών, η οποία ανέτρεψε τη ρωσοοθωμανική συνθήκη του Χουνκιάρ Ισκελεσί. Έκτοτε και ως το 1914 τα Στενά του Βοσπόρου και τα Δαρδανέλια παρέμεναν κλειστά σε πολεμικά πλοία της Ευρώπης. Από την κρίση του Ανατολικού Ζητήματος του 1839-1841 ενισχυμένη βγήκε η Αγγλία.⁸⁶ Ο Μεχμέτ Αλί περιορίστηκε στην Αίγυπτο χωρίς πια ο στόλος του να απειλεί τα βρετανικά συμφέροντα, η Ρωσία έχανε τις ευνοϊκές ρυθμίσεις της συνθήκης Χουνκιάρ Ισκελεσί και περιοριζόταν με τη σειρά της στο Βορρά και ο οδικός δρόμος προς την Ινδία μέσω της Μεσοποταμίας παρέμενε υπό βρετανικό έλεγχο.⁸⁷

2.6. Συμπεράσματα

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα οι Σέρβοι εξεγέρθηκαν κατά των Οθωμανών και κέρδισαν την αυτονομία τους. Οι προσπάθειες του Σουλτάνου Σελίμ Γ' να εκσυγχρονίσει το στράτευμα απέτυχαν και ο ίδιος δολοφονήθηκε από τους Γενίτσαρους. Ο Σουλτάνος Μαχμούτ Β' που τον διαδέχτηκε εξόντωσε τους Γενίτσαρους το 1826 και απομάκρυνε μ' αυτόν τον τρόπο μια σοβαρή εστία αντίδρασης στις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις. Δεν μπόρεσε να αποφύγει όμως τη δημιουργία του ανεξάρτητου κράτους της Ελλάδας στη νότια Βαλκανική. Όπως επίσης και τους δύο πολέμους με τον υποτελή του, Μεχμέτ Αλί, πασά της Αιγύπτου. Στην Ευρώπη οι Μεγάλες Δυνάμεις μετά την πτώση του Ναπολέοντα επεδίωκαν τη διατήρηση του status quo και της ισορροπίας δυνάμεων. Σ' αυτό το πλαίσιο, και μολονότι ο Μαχμούτ Β' ηττήθηκε στα πεδία των μαχών, η ευρωπαϊκή παρέμβαση υποχρέωσε τους Αιγύπτιους να περιοριστούν στα εδάφη τους και η ακεραιότητα και ανεξαρτησία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τελούσε πλέον υπό την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων.

⁸⁵ Βλέπε: Petropoulos, ό.π., σ.490. Η υπογραφή της Σύμβασης των Στενών σήμανε την επαναφορά της Γαλλίας στην Ευρωπαϊκή Συμφωνία. Ο πραγματικός όμως κίνδυνος ευρωπαϊκού πολέμου αποσοβήθηκε με την πτώση της κυβέρνησης Thiers στη Γαλλία (Οκτώβριος 1840).

⁸⁶ Βλέπε: Σμπιλίρης, ό.π., σ. 10. Η πολιτική του Παλμερστον στην Ανατολική Μεσόγειο επικεντρωνόταν σταθερά σε δύο πυλώνες: Το διεθνές έλεγχο των Στενών και την εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας,

⁸⁷ Driault, ό.π., σ.σ. 343-361.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις

3.1. Το διάταγμα του Γκιουλχανέ

Μετά από τις παραπάνω εξελίξεις, η Οθωμανική Αυτοκρατορία τελούσε υπό την εγγύηση της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας. Η συνέχιση της μεταρρυθμιστικής πορείας ήταν όρος απαραίτητος για την επιβίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ήδη, από την εποχή του Σελίμ Γ' και του Μαχμούτ Β'⁸⁸ εμφανίστηκαν οι πρώτες σοβαρές προσπάθειες μεταρρυθμίσεων με βάση τα δυτικά πρότυπα.⁸⁹ Είχε γίνει δηλαδή φανερό στην κορυφή της διοικητικής πυραμίδας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η ανάγκη για ευρείες μεταρρυθμίσεις. Τα εσωτερικά προβλήματα, η θεσμική ανεπάρκεια, ακόμα και

⁸⁸ Βλέπε: Sariyannis Marinos, *Ottoman Political Thought up to the Tanzimat: A Concise History*, e-book, Foundation for Research and Technology-Hellas, Institute for Mediterranean Studies, Rethymno, 2015, σ. 171, <https://www.ims.forth.gr/en/publication/view?id=9> Ανακτήθηκε: 20 Δεκ. 2024. Αφού απελευθερώθηκε από τους Γενίτσαρους και ισχυροποίησε τη θέση του, επιχείρησε ένα εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα εκπαίδευσης, ίδρυσε κρατική εφημερίδα, ξεκίνησε σύστημα καταγραφής πληθυσμού βασισμένο στο άτομο και όχι στην κοινότητα, αναμόρφωσε τη διοίκηση με το σύστημα των υπουργείων

⁸⁹ Στο ίδιο, σ.σ. 361-362.

η σύγκριση της Αυτοκρατορίας με την υποτελή της Αίγυπτο, η συνειδητοποίηση της προόδου της τελευταίας εξαιτίας των μεταρρυθμίσεων, αλλά και της γαλλικής καθοδήγησης, η πτωτική πορεία της Αυτοκρατορίας από τη συνθήκη του Κάρλοβιτς και μετά, η ανάγκη να σταματήσουν οι εσωτερικές εξεγέρσεις από μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς, ακόμα και οι πιέσεις από τους Δυτικούς για άμεσες μεταρρυθμίσεις⁹⁰ σε συνδυασμό με τη μεγάλη απόσταση που τη χώριζε από την αναπτυγμένη Ευρώπη στους τομείς της τεχνολογίας και της εσωτερικής οργάνωσης, ήταν οι λόγοι που οδήγησαν το Σουλτάνο στην ανάγκη να ληφθούν μέτρα που σκοπό είχαν την ανόρθωση του κράτους.

Οι μεταρρυθμιστές Σουλτάνοι Σελίμ Γ' και Μαχμούτ Β' δημιούργησαν τις προϋποθέσεις της διαμόρφωσης ενός ισχυρού γραφειοκρατικού μηχανισμού ο οποίος και ανέλαβε την ευθύνη της εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων⁹¹ (μέλη των κυβερνήσεων, διπλωμάτες, απόφοιτοι των ευρωπαϊκού τύπου σχολών. Ο Μαχμούτ ο Β' οργάνωσε την κεντρική διοίκηση σε υπουργεία: Εσωτερικών, Εξωτερικών, Οικονομικών, Γεωργίας και Βιομηχανίας, Εμπορίου, Δημόσιας Εκπαίδευσης, Δικαιοσύνης⁹²). Ας σημειωθεί ότι η εκπαίδευση πριν από τους μεταρρυθμιστές Σουλτάνους βρισκόταν στα χέρια των ουλεμά. Ήδη όμως από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ιδρύθηκαν στρατιωτικές ακαδημίες δυτικού τύπου, όπως η Ναυτική Σχολή Μηχανικών (1773), Σχολή Μηχανικών Στρατού (1793), για να ακολουθήσουν: Σχολή Στρατιωτικών Επιστημών (1834), Σχολή Πολιτικής Διοίκησης (1859), Ιατρική Σχολή (1827), Βασιλικό Σχολείο Φυσικών και Ιατρικών Επιστημών, Λύκειο Γαλατασαράι.

⁹⁰ Βλέπε: Beinin J., ό.π. σ. 45.

⁹¹ Βλέπε: Weiker, Walter F. "The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform." *Administrative Science Quarterly*, vol. 13, no. 3, 1968, σ. 454-455. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/2391053>. Ανακτήθηκε 3 Ιαν. 2025. Μια ομάδα από ικανά στελέχη τα οποία διατέλεσαν και Μεγάλοι Βεζίρηδες, όπως ο Ρεσίντ πασάς, υπεύθυνος για το Χαττ-ι Σερίφ του Γκιουλχανέ, Φουάντ και Αλί πασάς από το 1856 έως το 1871 (επαρχιακή διοίκηση, δίκαιο, εκπαίδευση) και Μιχάντ πασάς (κύριος υποστηρικτής του Συντάγματος του 1876). Στις παρυφές του μεταρρυθμιστικού μοντέλου κινούνταν οι Νέοι Οθωμανοί (Young Ottomans), μορφωμένοι και εκπαιδευμένοι ως γραφειοκράτες που εμφάνιζαν όμως πιο ριζοσπαστικές ιδέες από αυτές που οι Σουλτάνοι μπορούσαν να ανεχτούν, που πέρασαν τον περισσότερο καιρό του Τανζιμάτων είτε ζώντας στο εξωτερικό, είτε εντός της Αυτοκρατορίας, αλλά εκτός του γραφειοκρατικού μηχανισμού, επειδή προτιμούσαν να εργάζονται ανεξάρτητοι ως δημοσιογράφοι, συγγραφείς ή εκδότες.

⁹² Βλέπε: Shaw Stanford & Shaw Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Reform, Revolution and Republic, The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, New York, 1997, https://psi427.cankaya.edu.tr/uploads/files/Shaw,%20History_of_the%20Ott%20Empire.pdf Ανακτήθηκε: 25 Δεκ. 2024.

Στόχος των Οθωμανών μέσω της εκπαίδευσης δυτικού τύπου ήταν η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη προσαρμογή και προσέγγιση των δυτικών στρατιωτικών προτύπων.⁹³

Κατά την εποχή των κατακτήσεων οι εθνοτικές και θρησκευτικές διαφορές προσδιόριζαν την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα. Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί υπερείχαν και οι αλλόθρησκοι πληθυσμοί εξασφάλιζαν θρησκευτική ανοχή καταβάλλοντας φόρους. Οι μεταρρυθμιστές Σουλτάνοι επεδίωξαν να καταργήσουν αυτές τις διαφορές. Μουσουλμάνοι και μη μουσουλμάνοι έπρεπε να εξισωθούν από όλες τις απόψεις. Το 1829 με έναν νόμο περί ενδυμασίας επιδιώχτηκε να εξαλειφθεί η κρατούσα ενδυματολογική διαφοροποίηση μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων, προτείνοντας τη χρήση ενός καλύμματος κεφαλής για όλους τους υπηκόους του Σουλτάνου.⁹⁴

Στις 3 Νοεμβρίου 1839, κατά τη διάρκεια της διαδικασίας διαπραγματεύσεων μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Αιγύπτου, λόγω της μεταξύ τους σύρραξης του 1839, ο νέος Σουλτάνος παρουσία ανώτατων αξιωματούχων, ουλεμάδων και αντιπροσώπων άλλων θρησκειών της Αυτοκρατορίας και διπλωματών, διέταξε την ανάγνωση ενός Χάττι-Σερίφ με το οποίο δινόταν η υπόσχεση σε όλους τους υπηκόους του Σουλτάνου, ανεξαρτήτως θρησκείας, για την ασφάλεια της ζωής, της τιμής και της περιουσίας τους.⁹⁵ Υποσχόταν επίσης κατάργηση του συστήματος εκμίσθωσης φόρων και μονοπωλίων, την ισότητα απέναντι στους νόμους, δίκαιη εφαρμογή των νόμων, περιορισμό καταχρήσεων στη στρατολογία και βελτιωμένο φορολογικό σύστημα. Επιπλέον η διατυπωνόταν η ανάγκη για ίδρυση τραπεζών με σκοπό να προστατευτεί το νόμισμα και να αυξηθεί ο παραγόμενος πλούτος. Όντως η Οθωμανική Τράπεζα,⁹⁶ με ξένα κεφάλαια, ιδρύθηκε το 1840. Ο Ρεσΐτ Μουσταφά πασάς, Μεγάλος Βεζίρης,

⁹³ Wyoma Van Duinkerken, *Educational Reform in the Tanzimat Era (1839-1876): Secular Reforms in Tanzimat*, Institute Of Islamic Studies, McGill University, Quebec, Canada, 1998, σ. 3, 25-26, 29-30, 43-45, <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/qn59q631n> Ανακτήθηκε: 25 Δεκ. 2024.

⁹⁴ Βλέπε: Quataert, ό.π., σ.σ. 114-116.

⁹⁵ Boğaziçi University, Atatürk Institute of Modern Turkish History (<http://www.ata.boun.edu.tr>) (The translator is unknown) http://www.ata.boun.edu.tr/Department%20Webpages/ATA_517/Rescript%20of%20Reform,%2018%20February%201856.doc Ανακτήθηκε: 28 Ιαν. 2025.

⁹⁶ Karpas, Kemal H. "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908." *International Journal of Middle East Studies*, vol. 3, no. 3, 1972, pp. 258. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/162799> . Ανακτήθηκε: 3 Ιαν. 2025.

(σημαντική προσωπικότητα⁹⁷ που είχε διατελέσει πρέσβης στο Παρίσι και ήταν μεταξύ των συντακτών του αυτοκρατορικού διατάγματος) κατάφερε να περιορίσει την αυθαιρεσία των κρατικών λειτουργών και την κατάχρηση εξουσίας.⁹⁸

Το κράτος επιχείρησε να επεκτείνει τον κεντρικό του έλεγχο στις επαρχίες. Αρχικά μετέφερε λειτουργίες των επαρχιακών κυβερνητών σε αξιωματούχους που ελέγχονταν κεντρικά. Το παλιό φορολογικό σύστημα καταργήθηκε και οι φόροι καθορίστηκαν σύμφωνα με τα εισοδήματα και την ικανότητα πληρωμής. Η είσπραξη τους ανατέθηκε σε υπαλλήλους που στάλθηκαν από το κέντρο. Διοικητικά οι αλλαγές επικεντρώθηκαν στην αναδιοργάνωση των διοικητικών τμημάτων κάθε επαρχίας (sancak) ώστε να δημιουργηθούν ισοδύναμες μονάδες σχετικά με τον πληθυσμό και τον πλούτο κάθε περιοχής. Το 1843 εφαρμόστηκαν αλλαγές στο σύστημα στράτευσης. Ο οθωμανικός στρατός χωρίστηκε σε δύο τμήματα. Στους μάχιμους με πέντε έτη θητεία και στους έφεδρους με επτά έτη θητεία. Η στρατολόγηση ήταν υποχρεωτική και για τους χριστιανούς της Αυτοκρατορίας, φαίνεται όμως ότι στην πράξη οι τελευταίοι δεν κατατάσσονταν.⁹⁹ Στον τομέα της δικαιοσύνης επιδιώχτηκε ευρείας τάξης μεταρρύθμιση. Δημοσιεύτηκαν νέοι νομικοί κώδικες, έχοντας ως πρότυπο το γαλλικό αστικό δίκαιο, εισήχθησαν επίσης νέοι ποινικοί και εμπορικοί κώδικες. Παράλληλα παρουσιάστηκε ένα σύστημα κοσμικών δικαστηρίων (nizame) με σκοπό την αντιμετώπιση υποθέσεων που αφορούσαν μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους.¹⁰⁰ Σημαντικές υπήρξαν και οι προσπάθειες εκβιομηχάνισης. Ένα βιομηχανικό πάρκο ιδρύθηκε στα προάστια της Κωνσταντινούπολης προκειμένου να παραχθούν προϊόντα όπως: πυρομαχικά, χαρτί, παπούτσια, ενδύματα. Ακριβές μηχανές εισήχθησαν (κυρίως από Βρετανία) οι οποίες παρήγαγαν κανόνια, άροτρα, κιγκλιδώματα, σπαθιά.¹⁰¹

⁹⁷ Συγκέντρωσε την επιδοκιμασία των Άγγλων, Γάλλων συναδέλφων του και παρά την πρόσδεσή του με τις δύο αυτές Δυνάμεις, και του Αυστριακού καγκελάρου Μέτερνιχ. Βλέπε: Sedivy, M., Metternich and the Ottoman reform movement. *European Review of History: Revue Européenne d'histoire*, 18(4), 2011, σ. 433. <https://doi.org/10.1080/13507486.2011.590182>, Ανακτήθηκε: 1 Ιαν. 2025.

⁹⁸ Driault, ό.π. σ.σ. 362-364.

⁹⁹ Shaw Stanford & Shaw Ezel, ό.π. σ.σ. 81-87.

¹⁰⁰ Cleveland William & Bunton Martin, *A History of the Modern Middle East*, Westview Press, Boulder Colorado, 2009, σ. 84, : <http://islamicblessings.com/upload/A-History-of-the-Modern-Middle-East.pdf>, Ανακτήθηκε: 4 Ιαν. 2024.

¹⁰¹ Hanioglu Sukru, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, New Jersey, 2008, σ. 93, <https://psi424.cankaya.edu.tr/uploads/files/Hanioglu,%20Brief%20Hist%20of%20Late%20Ott%20Empire-1.pdf> Ανακτήθηκε: 4 Ιαν. 2024.

3.2. Η Εποχή των Επαναστάσεων και ο Κριμαϊκός Πόλεμος

Η περίοδος από τη Γαλλική Επανάσταση έως το 1848 χαρακτηρίστηκε από ένα διπλό μετασχηματισμό. Από τη μία το βιομηχανικό μετασχηματισμό που διαμορφώθηκε, εξελίχτηκε αλλά και εν πολλοίς παρέμεινε στη Βρετανία και αφετέρου από τον πολιτικό μετασχηματισμό που ταυτίστηκε με τη Γαλλία και που επίσης ως ένα βαθμό παρέμεινε εντός της. Δεν ήταν φανερό όμως, η καινούργια κοινωνία που επωαζόταν τι μορφή θα είχε.¹⁰² Το Φεβρουάριο του 1848 ξέσπασε στη Γαλλία η παρισινή επανάσταση που μεταδόθηκε και σε άλλες χώρες της Ευρώπης με χαρακτήρα εθνικό (αιτήματα αναγνώρισης αυτοδιάθεσης), αλλά και πολιτικό (αιτήματα εγκαθίδρυσης φιλελεύθερων καθεστώτων). Την ίδια περίοδο εκδόθηκε το Κομμουνιστικό Μανιφέστο, έργο του Μαρξ και Ένγκελς που είχαν μελετήσει το εργατικό στρώμα που σταδιακά προέκυψε μέσα από τη βιομηχανική επανάσταση και που θα κινούνταν προς διεκδικήσεις κοινωνικής μορφής. Θα πρέπει επιπλέον να αναφερθεί ως συνθήκη που επηρέασε τα γεγονότα του 1848 η οικονομική κρίση που δύο χρόνια πριν είχε χτυπήσει την Ευρώπη με καταστροφικές σοδειές (πατάτα-δημητριακά), αντίστοιχη πληθωριστική εκτόξευση των τιμών βασικής διατροφής. Κρίση ύφεσης στη Βρετανία στον τομέα κατασκευής σιδηροδρομικών γραμμών μεταφέρθηκε στην Ολλανδία και τη Γερμανία σε εμπορικές δραστηριότητες προκαλώντας αύξηση ανεργίας και συνεπώς μετανάστευση (προς ΗΠΑ κυρίως¹⁰³). Στη Γαλλία, μετά την παραίτηση του Λουδοβίκου-Φιλίππου, επικράτησε ο ανιψιός του Ναπολέοντα, Λουδοβίκος-Ναπολέων ο οποίος ανακήρυξε το 1851 τη Δεύτερη Γαλλική Αυτοκρατορία (Γνωστός ως Ναπολέων Γ'). Η εξουσία του θα διαρκέσει έως το 1870 με το τέλος του γαλλοπρωσικού πολέμου. Οι Γάλλοι επαναστάτησαν εκ νέου το 1871 ανακηρύσσοντας ξανά τη Δημοκρατία.¹⁰⁴

¹⁰² Βλέπε: Hobsbawm E.J., ό.π., σ. 16.

¹⁰³ Βλέπε: Κρεμμυδάς Βασίλης, *Εισαγωγή στην Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης (16^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδάνος, Αθήνα, 2006, σ. 283.

¹⁰⁴ Βλέπε: Φλιτούρης Λάμπρος, *Αποικιακές Αυτοκρατορίες, η εξάπλωση της Ευρώπης στον κόσμο, 16^{ος}-20^{ος} αι.*, Εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα. 2016, σ.σ. 141-145.

Στην Ιταλία η εξέγερση του 1848 στράφηκε κατά των Αυστριακών. Δεν στέφτηκε με επιτυχία, όμως το Πεδεμόντιο (Βίκτωρ Εμμανουήλ Β'-Καβούρ) αφού εξασφάλισε την εσωτερική αποδοχή για την ενοποίηση, στράφηκε για βοήθεια προς το Ναπολέοντα Γ'. Στο τέλος, το 1861 ανακηρύχτηκε το βασίλειο της Ιταλίας υπό το Βίκτωρα Εμμανουήλ Β' στο οποίο εντάχτηκε το 1866 και η Βενετία μετά την ήττα των Αυστριακών στον πόλεμο με τους Πρώσους. Ο δε Πάπας που αντιδρούσε όπως και η Αυστρία στη δημιουργία του Ιταλικού βασιλείου, περιορίστηκε στο Βατικανό αρνούμενος να αναγνωρίσει το νέο καθεστώς (ζήτημα που τελικά λύθηκε με τη συμφωνία του Λατερανού ανάμεσα στο Βατικανό και το Μουσολίνι, το 1929). Με τις επαναστάσεις του 1848 ο γερμανικός εθνικισμός ενισχύθηκε. Στη Γερμανική Συνομοσπονδία (που προέκυψε το 1815 από τα εδάφη την Αγίας Γερμανικής Αυτοκρατορίας μετά τη διάλυσή της από το Ναπολέοντα-1806) πραγματοποιήθηκαν διαδηλώσεις με διαμαρτυρίες και η ένωση προβλήθηκε ως κυρίαρχος στόχος. Η Πρωσία μετά το 1860 εμφανίστηκε εντός της Συνομοσπονδίας ως ισχυρός αντίπαλος πόλος για την Αυστρία. Ο πόλεμος Αυστρίας-Πρωσίας του 1866 οδήγησε στην κυριαρχία της τελευταίας εντός της Συνομοσπονδίας και μετά την πρωσική νίκη επί της Γαλλίας, το 1870, στη συγκρότηση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Στην Αυστρία οι εδαφικές απώλειες από την ανακήρυξη του Ιταλικού βασιλείου και την ήττα από τους Πρώσους, οδήγησε στο «Συμβιβασμό του 1867» και με τους Ούγγρους και στη δημιουργία της Αυστροουγγαρίας. Αρκετά χρόνια νωρίτερα, οι διαδηλώσεις του 1848 στη Βιέννη είχαν σαν αποτέλεσμα την αποπομπή του Μέτερνιχ από την κυβέρνηση και την εξορία του στη Βρετανία.¹⁰⁵ Όσον αφορά την τελευταία και τη Ρωσία, επεδίωξαν και επέτυχαν τη διατήρηση της ειρήνης ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις στην ευρωπαϊκή ήπειρο κατά τη διάρκεια των επαναστάσεων του 1848 καθώς και τη διατήρηση των αρχών που είχαν πρυτανεύσει κατά το Συνέδριο της Βιέννης του 1815, παρά την ευρεία αμφισβήτηση στην οποία ετέθησαν.¹⁰⁶

Η πρώτη μεγάλη σύγκρουση, μετά το 1848, μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-1856). Ρωσία και Γαλλία έριζαν για την πρωτοκαθεδρία (ορθόδοξοι-καθολικοί) και τον έλεγχο των προσκυνημάτων στην Παλαιστίνη. Το Ανατολικό Ζήτημα αναζωπυρώθηκε μιας και οι ρωσικές πιέσεις προς την Οθωμανική

¹⁰⁵ Στο ίδιο: σ.σ. 145-148.

¹⁰⁶ Βλέπε: Κολιόπουλος ό.π., σ.σ. 193-195.

Αυτοκρατορία εντάθηκαν τόσο που οι δύο χώρες οδηγήθηκαν σε ένοπλη σύρραξη όταν ο Σουλτάνος αξίωσε από τη Ρωσία να αποσύρει το στρατό της από τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και δεν έλαβε απάντηση. Οι Ρώσοι κατέστρεψαν τον οθωμανικό στόλο στη ναυμαχία της Σινώπης. Η Βρετανία και η Γαλλία φοβούμενες τη ρωσική επικράτηση έστειλαν τον ενωμένο στόλο τους στα Στενά για να υποστηρίξουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το Μάρτιο του 1853 οι δύο χώρες κήρυξαν στη Ρωσία τον πόλεμο. Η Αυστρία και η Πρωσία προτίμησαν να παραμείνουν ουδέτερες. Το μέτωπο του πολέμου περιορίστηκε στη χερσόνησο της Κριμαίας και τη ναυτική βάση της Σεβαστούπολης χωρίς να υπερισχύσει καμία πλευρά. Το Δεκέμβριο του 1854 οι Σύμμαχοι υπέγραψαν συμφωνία με την αυστριακή κυβέρνηση η οποία αξίωνε από τη Ρωσία να απεμπολήσει το δικαίωμα παρέμβασης στις Ηγεμονίες και να δεχτεί αναθεώρηση της ευνοϊκής (για τους Ρώσους) Σύμβασης των Στενών. Η αυστριακή συμμετοχή στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων ακυρώθηκε από την αντίθετη απόφαση της πρωσικής κυβέρνησης. Μόλις έπεσε όμως η Σεβαστούπολη (Σεπτέμβριος 1855), έγινε φανερό ότι ο πόλεμος θα κερδίζονταν από τους Συμμάχους. Ήδη το Πεδεμόντιο¹⁰⁷ είχε συμπράξει μ' αυτούς από τις αρχές του 1855. Υπό αυτές τις συνθήκες η Αυστρία εισήλθε στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων και το γεγονός αυτό σήμανε και τη ρωσική συνθηκολόγηση. Τον Απρίλιο του 1856 υπογράφηκε στο Παρίσι η ομώνυμη Συνθήκη, σύμφωνα με την οποία η Ρωσία παραιτήθηκε από το δικαίωμα να παρεμβαίνει στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και από το δικαίωμα να προστατεύει τους ορθόδοξους πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με τη νέα σύμβαση των Στενών η Πύλη ανέλαβε τον έλεγχο τους. Κανένα πολεμικό πλοίο δεν επιτρεπόταν να εισέλθει στα Στενά. Η Πύλη απολάμβανε τη ευρωπαϊκή εγγύηση για την εδαφική της ακεραιότητα¹⁰⁸, θα μπορούσε στο εξής να συμμετέχει ισότιμα στα συνέδρια των Μεγάλων Δυνάμεων. Έπαιρνε πίσω το Καρς και η θέση της διπλωματικά αναβαθμίστηκε. Οι Παραδουνάβιες όδευαν προς την ανεξαρτησία τους και το εμπόριο ενισχύθηκε στον Εύξεινο Πόντο.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Βλέπε: Βερέμης Θ. & Κολιόπουλος Γ., *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2006, σ. 246. Η είσοδος του Πεδεμοντίου στον Κριμαϊκό Πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων στρεφόταν εναντίον της Αυστρίας μιας και το Πεδεμόντιο εξύφανε σχέδια της ιταλικής ενοποίησης.

¹⁰⁸ Βλέπε: Κλάνης Αντώνης, *Πολιτική και Διπλωματία της Εθνικής Ολοκλήρωσης, 1821-1923*, Εκδ. Πεδίο, Αθήνα, 2019, σ. 113. Υποσχόμενη σε αντάλλαγμα διοικητικές μεταρρυθμίσεις για την εξασφάλιση ισονομίας ανάμεσα σε όλους τους υπηκόους της, ανεξαρτήτως θρησκειότητας.

¹⁰⁹ Βλέπε: Κολιόπουλος, ό.π., σ.σ. 195-199.

Ο Κριμαϊκός Πόλεμος φαινόταν να αποτελεί για το Ελληνικό βασίλειο μια ευκαιρία αλυτρωτικής δράσης. Η εμπρηστική αρθρογραφία των ελληνικών εφημερίδων συνδυαζόμενη με την συμπλήρωση τετρακοσίων ετών από την πτώση της Κωνσταντινούπολης, ενίσχυσαν το φαντασιακό, δημιούργησαν εθνικιστικό αναβρασμό στην κοινή γνώμη ενώ και ο βασιλιάς Όθωνας είχε ταυτιστεί με τη Μεγάλη Ιδέα. Έλληνες εθελοντές, ανάμεσά τους ακόμα και Έλληνες αξιωματικοί ενίσχυσαν το ρωσικό στρατό. Ομάδες που αποτελούνταν κυρίως από λήσταρχους έχοντας τη σιωπηρή συγκατάθεση της ελληνικής κυβέρνησης πέρασαν τα σύνορα στην Ήπειρο, Θεσσαλία και Μακεδονία¹¹⁰ στοχεύοντας στην υποκίνηση τοπικών εξεγέρσεων. Οι ελπίδες όμως γρήγορα διαψεύστηκαν καθώς οι οθωμανικές δυνάμεις αποκατέστησαν την τάξη στη μεθόριο. Μετά από έντονες πιέσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας η Ελλάδα υποχρεώθηκε να ανακαλέσει τους αξιωματικούς της και να αποκηρύξει τα επαναστατικά κινήματα. Επιπλέον, το Μάιο του 1854 ναυτικές δυνάμεις των δύο χωρών κατέλαβαν τον Πειραιά¹¹¹ προκειμένου να εξασφαλίσουν την ελληνική νομιμοφροσύνη. Η δε κατοχή του Πειραιά συνεχίστηκε και μετά το πέρας του Κριμαϊκού Πολέμου τονίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο ότι δε θα ανέχονταν καμία παρεκτροπή από όσα οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν καθορίσει.¹¹²

Μ' αυτόν τον τρόπο χάθηκαν οι όποιες ελπίδες έτρεφε το ελληνικό βασίλειο να επωφεληθεί από τις κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος και την αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ωστόσο ο Κριμαϊκός σηματοδότησε και μια σειρά από παρεμβάσεις εκ μέρους των Μεγάλων Δυνάμεων. Οι οικονομικές υποχρεώσεις στις οποίες υπόκειντο η Ελλάδα ανασύρθηκαν στην επιφάνεια από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Τα δάνεια του 1832-1833 δεν εξυπηρετούνταν από το ελληνικό κράτος. Για τις Μεγάλες Δυνάμεις τα δάνεια αποτελούσαν ένα ισχυρό μοχλό πίεσης με σκοπό τη συμμόρφωση της Ελλάδας στις συμμαχικές αποφάσεις. Έτσι συστάθηκε η Διεθνής Επιτροπή Οικονομικού Ελέγχου στην οποία λογοδοτούσε η ελληνική κυβέρνηση από το Φεβρουάριο του 1857. Στην έκθεση δε που συνέταξε η Επιτροπή Ελέγχου το 1860,

¹¹⁰ Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε: Παπαγεωργίου Π. Στέφανος, *Από το Γένος στο Έθνος, Η θεμελίωση του Ελληνικού Κράτους 1821-1862*, Παπαζήση, Αθήνα, 2005, σ.σ. 469-470.

¹¹¹ Στο ίδιο, σ. 472.

¹¹² Κλάψης, ό.π., σ.σ. 108-113.

υπαγορευμένη από τις Μεγάλες Δυνάμεις καταδικάζονταν τα σφάλματα των κυβερνήσεων και προτεινόταν η εφαρμογή του Συντάγματος ως περιοριστικός παράγοντας έναντι του Όθωνα. Έτσι το Σύνταγμα θα εμπόδιζε το βασιλιά να ακολουθεί αλυτρωτική πολιτική και μ' αυτόν τον τρόπο θα εξέλειπε ένας παράγοντας αποσταθεροποίησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹¹³

3.3. Το Χάτι Χουμαγιούν του 1856.

Μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο εντάθηκαν οι διεθνείς πιέσεις προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία για περαιτέρω εκδυτικισμό. Ήταν σαφές ότι το διάταγμα του Γκιουλχανέ δεν είχε αποφέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα στους τομείς της ισότητας και ισοπολιτείας για τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Αυτοκρατορίας. Επιδιώχτηκε μάλιστα από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις το νέο διάταγμα να δημοσιευτεί πριν τη διάσκεψη στο Παρίσι, έτσι ώστε να βρεθεί η ρωσική πλευρά προ τετελεσμένου γεγονότος. Η βιασύνη αυτή όμως μετέτρεψε το Χάτι Χουμαγιούν σε κείμενο προς υπαγόρευση. Η τουρκική πλευρά ένωσε ενοχλημένη κι έσωσε το γόητρό της με την αναγόρευση του διατάγματος σε αυθόρμητη σουλτανική πράξη. Έτσι, ο Σουλτάνος Αμπντούλμεσίντ Α' (διαδέχτηκε τον πατέρα του Μαχμούτ Β' που απεβίωσε τον Ιούλιο του 1839) εξέδωσε ένα νέο διάταγμα, το Φεβρουάριο του 1856, το Χάτι Χουμαγιούν¹¹⁴. Το νέο διάταγμα επιβεβαίωσε τους όρους του προηγούμενου του 1839, ήταν όμως σαφέστερο και δεν περιείχε καμία αναφορά στον ιερό νόμο. Παρά το ότι κάποιοι όροι επαναλήφθηκαν, γινόταν αναφορά στην αυστηρή τήρηση του Προϋπολογισμού, στην ίδρυση τραπεζών, στην κωδικοποίηση εμπορικού και ποινικού δικαίου, στην αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος και στην επέκταση της δικαιοδοσίας των μεικτών δικαστηρίων. Γινόταν σαφές ότι μουσουλμάνοι και μη μουσουλμάνοι έπρεπε να είναι ίσοι σε ζητήματα διοίκησης, δικαιοσύνης, φορολογίας, στρατιωτικής θητείας, στην εκπαίδευση, την απασχόληση και την εργασία, στον κοινωνικό σεβασμό και στην κοινωνική ισότητα. Δε θα γινόταν ανεκτό να υπάρχουν

¹¹³ Βλέπε: Δερτιλής Γ.Β., *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1750-2015*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2019, σ.σ. 256-261.

¹¹⁴ Boğaziçi University, Atatürk Institute of Modern Turkish History (<http://www.ata.boun.edu.tr>) (The translator is unknown) http://www.ata.boun.edu.tr/Department%20Webpages/ATA_517/Re-script%20of%20Reform.%2018%20February%201856.doc . Ανακτήθηκε στις: 5 Ιαν. 2025.

άτομα κατώτερα λόγω φυλής, θρησκείας ή γλώσσας. Αυτό σήμαινε και κατάργηση των όποιων προνομίων και απαλλαγών είχαν αποδοθεί στο παρελθόν σε μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς, τη δίκαια αντιπροσώπευση των πληθυσμών στα δημοτικά και επαρχιακά συμβούλια και αυστηρή εφαρμογή νόμων κατά της αισχροκέρδειας ή της εκτεταμένης διαφθοράς. Εισήχθη η έννοια του πατριωτισμού ως δεσμός μεταξύ όλων των υπηκόων της Αυτοκρατορίας. Ο πρεσβευτής της Βρετανίας στην Κωνσταντινούπολη, Στράτφορντ Κάνινγκ, πίεζε για την έκδοση διατάγματος που θα αφαιρούσε έναν εξόφθαλμο διαχωρισμό των υπηκόων του Σουλτάνου και θα επέτρεπε την κλήση μη μουσουλμάνων ως μάρτυρες σε ποινικές υποθέσεις. Συστάθηκε το Συμβούλιο του Τανζιμάτ, το οποίο έλεγχε την πρόοδο των μεταρρυθμίσεων και είχε τη δικαιοδοσία να θεσπίσει όποιους νόμους θεωρούσε ότι θα προωθούσαν τις μεταρρυθμίσεις. Το χαράτσι καταργήθηκε (φόρος που πλήρωναν οι μη μουσουλμάνοι αντί για στρατιωτική υπηρεσία), παρόλα αυτά, όπως έχει ήδη ειπωθεί (σ.40), οι μη μουσουλμάνοι δεν επεδίωκαν συνήθως να υπηρετήσουν το στρατό και οι μουσουλμάνοι σιωπηρά το αποδέχονταν.¹¹⁵

Ο νόμος της επαρχιακής διοίκησης του 1864 όμως δημιούργησε στην πράξη μια αντιπροσώπευση των μη μουσουλμανικών πληθυσμών εικονική, αφού ακόμα και στα Βαλκάνια, περιοχή με σαφή πληθυσμιακή χριστιανική υπεροχή, η αντιπροσώπευση των μουσουλμάνων στα Συμβούλια παρέμενε ισχυρότερη. Είδαμε ότι οι μεταρρυθμίσεις συνδέθηκαν άμεσα με το Ανατολικό Ζήτημα, ιδιαίτερα με τον αγγλορωσικό ανταγωνισμό, με τους Ρώσους να προτάσσουν τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τους Βρετανούς την επιβίωσή της μέσω αναζωογονητικών μεταρρυθμίσεων που όμως θα συνεπέφεραν επιπλέον δυτική διείσδυση στο εσωτερικό της. Στο πλαίσιο αυτό μειώθηκαν οι δασμοί των εισαγόμενων προϊόντων και συνακόλουθα και οι τιμές τους. Το γεγονός έπληξε τις οθωμανικές βιοτεχνίες και συντεχνίες. Οι χριστιανοί από την άλλη ευνοήθηκαν εξαιτίας της αύξησης της εμπορικής δραστηριότητας καθώς και από το δικαίωμα της κατοχής και

¹¹⁵ Βλέπε: Davison Roderic, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, New Jersey, 1963, σ.σ. 52-57. Δες επίσης: Zürcher Erik, *Turkey, A Modern History*, I.B. Tauris, 2024, σ. 57.

χρήσης γης (1867), γεγονότα που δυσaráεστησαν τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς.¹¹⁶

Αντιδράσεις στο διάταγμα του 1856 εμφανίστηκαν στη μουσουλμανική πλευρά των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας λόγω της απώλειας της κυρίαρχης θέσης που κατείχαν από την αφετηρία επέκτασης του κράτους τους, τον 14^ο αιώνα. Αρνητική εντύπωση προξενούσε επίσης η παρέμβαση των ξένων δυνάμεων στα εσωτερικά ζητήματα της Αυτοκρατορίας. Οι ουλεμάδες επιπλέον ανέφεραν διαρκώς παραβίαση των εντολών του Κορανίου και αποκαλούσαν τον Ρεσΐτ πασά άπιστο που προσπαθεί να απελευθερώσει τους ραγιάδες.¹¹⁷ Από τη μεριά των χριστιανών υπηκόων, οι βουλγαρικοί πληθυσμοί ένιωσαν ευχαριστημένοι μιας και απελευθερώνονταν από το ζυγό της ελληνορθόδοξης ιεραρχίας. Ο ανώτερος χριστιανικός κλήρος ήταν αντίθετος γιατί έβλεπε να θίγονται τα προνόμιά του. Η ελληνική ιεραρχία διαπίστωνε ότι χανόταν η πρωτοκαθεδρία που κατείχε πάνω στους χριστιανικούς πληθυσμούς της Αυτοκρατορίας.¹¹⁸ Με τη μισθοδοσία του κλήρου οι οθωμανική διοίκηση επεδίωξε να ελέγξει την εκκλησιαστική περιουσία, να περιορίσει την πατριαρχική πολιτικοποίηση και να απαλύνει την φορολογική επιβάρυνση των βουλγαρικών, επαρχιακών πληθυσμών. Το ιερατείο αντιτασσόταν σθεναρά στην παρουσία λαϊκών στην αντιπροσώπευση των χριστιανών.¹¹⁹

Ήταν όμως αρκετές οι προσπάθειες αυτές της Πύλης; Οι μεταρρυθμίσεις δεν ήταν δυνατόν να επιβληθούν στην ίδια έκταση παντού. Οι δυσκολίες πλεόναζαν. Η προσοχή των μεταρρυθμιστών έπεσε στις μεγάλες και σημαντικές επαρχίες. Από την άλλη οι παλιές πρακτικές δεν εγκαταλείπονταν εύκολα από τους Οθωμανούς αξιωματούχους και πολλοί τοπικοί κυβερνήτες απολύθηκαν ή τιμωρήθηκαν για κατάχρηση εξουσίας. Από την πλευρά τους το νέο σύστημα τους στερούσε έσοδα που ελάμβαναν είτε από

¹¹⁶ Βερέμης Αθανάσιος, «Οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ)», στο: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977, σ.σ. 168-171.

¹¹⁷ Driault, ό.π. σ. 366.

¹¹⁸ Davison, ό.π. 58-59.

¹¹⁹ Βλέπε: Σταματόπουλος Δημήτριος, *Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και Οικουμενικό Πατριαρχείο*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 312. Βλέπε και: Ιωαννίδου Ελένη, *Η εφαρμογή των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ 1839-1876, Η περίπτωση της Θράκης*, Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2018, σ.σ. 79-82, σχετικά με την επίδραση των μεταρρυθμίσεων στους πληθυσμούς της Θράκης.

τις καταχρήσεις, είτε από τις δωροδοκίες. Επιπρόσθετα οι ίδιοι διαπίστωσαν με της ανακήρυξη της ισότητας ότι τα ήδη μειωμένα εισοδήματά τους υπόκειντο πλέον σε φορολόγηση. Επιπλέον, σε πολλές περιπτώσεις, οι δυσκολίες στην εφαρμογή των αλλαγών οδήγησαν στη συνύπαρξη των παλαιών πρακτικών με τις νέες.¹²⁰

3.4. Το Σύνταγμα του 1876.

Στα επόμενα χρόνια και παρά τις μεταρρυθμίσεις, η επιθυμία των βαλκανικών λαών για ανεξαρτησία είχε εδραιωθεί (Μαυροβούνιο, Βοσνία Ερζεγοβίνη, Σερβία, Μολδοβλαχία). Σοβαρές ταραχές ξέσπασαν στο Λίβανο ανάμεσα στους Δρούζους και τους Μαρωνίτες με θύματα τους τελευταίους. Οι ταραχές ανάμεσα σε μουσουλμάνους και χριστιανούς επεκτάθηκαν και στη Δαμασκό. Στην Ελλάδα εκδιώχτηκε ο Όθωνας και ανέλαβε ο Γεώργιος Α' της Δανίας. Η χώρα έλαβε ως δώρο τα Επτάνησα από την Αγγλική κυβέρνηση. Λίγο αργότερα (1866-1869) λόγω μη εφαρμογής των μεταρρυθμιστικών εξαγγελιών του 1839 και 1856 ξεσηκώθηκε η Κρήτη χωρίς όμως να εκπληρωθεί το αίτημα της ένωσης με την Ελλάδα.¹²¹ Το 1870 με ένα σουλτανικό φερμάνι αναγνωρίστηκε η ανεξαρτησία της βουλγαρικής εκκλησίας (εξαρχία). Στην Ευρώπη η ιταλική ενοποίηση και ο γαλλοπρωσικός πόλεμος δημιούργησαν νέες ισορροπίες δυνάμεων. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία κήρυξε πτώχευση το 1875 κάτω από το βάρος της αποπληρωμής των δανείων που ξεκίνησε να συνάπτει από την εποχή του Κριμαϊκού. Το ίδιο έτος νέες εξεγέρσεις στην Ερζεγοβίνη¹²² εξαπλώθηκαν στη βόρεια Βαλκανική και πυροδότησαν νέες ευρωπαϊκές πιέσεις για μεταρρυθμίσεις και την εκθρόνιση του Αμπτούλ Αζίζ (Σουλτάνος από το 1861). Τον διαδέχτηκε ο Μουράτ Ε'. Σύντομα αντικαταστάθηκε από τον αδελφό του, Αμπτούλ Χαμίτ Β' ο οποίος κατέστειλε τις εξεγέρσεις με σκληρό τρόπο προκαλώντας πανευρωπαϊκή αγανάκτηση

¹²⁰ Βλέπε: Psarrou Evi, *Ottoman Rule in the Aegean, Chios during the 19th Century. Centre-Periphery Relations*, Papazissis, Athens, 2020. σ.σ. 204-208.

¹²¹ Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Εστία, Αθήνα, 2022, σ.σ. 60-68. Βλέπε και: Dontas Domna, *Greece and the Great Powers 1863-1875*, Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη, 1966, σ.σ. 63-141.

¹²² Βλέπε: Yosmaoğlu, İpek, 'The Ottoman Empire, the Balkans, and the Great Powers on the Road to Müzzsteg', *Blood Ties: Religion, Violence and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia, 1878-1908* (Ithaca, NY, 2013; online edn, Cornell Scholarship Online, 18 Aug. 2016), σ. 20, <https://doi.org/10.7591/cornell/9780801452260.003.0002>, Ανακτήθηκε: 25 Ιαν. 2025.

και ρωσικές απειλές για παρέμβαση.¹²³ Τα γεγονότα οδήγησαν τους Οθωμανούς στη θέσπιση Συντάγματος,¹²⁴ εμπνευσμένο από αυτά του Βελγίου και της Γαλλίας. Ο Σουλτάνος παρέμενε πρόσωπο ιερό, είχε την εξουσία να προσλαμβάνει και να απολύει αξιωματούχους, να υπογράφει συνθήκες, να κηρύττει τον πόλεμο. Προβλεπόταν ένα κοινοβούλιο αποτελούμενο από τη Γερουσία (που επιλέγονταν από το Σουλτάνο) και τη Βουλή των Αντιπροσώπων που εκλέγονταν από το λαό με εκλογές. Από την εφαρμογή του Συντάγματος εξαιρέθηκαν ο Λίβανος και η Αίγυπτος.¹²⁵ Η πολιτειακή μεταβολή σε συνταγματική μοναρχία όμως δεν ήταν επαρκής συνθήκη για να αποφευχθεί ο νέος ρωσοτουρκικός πόλεμος (1877-1878). Οι Ρώσοι επικράτησαν και υπογράφηκε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (ίδρυση Μεγάλης Βουλγαρίας, η Ρωσία ηγείτο πια στο κίνημα του Πανσλαβισμού), της οποίας οι όροι αναθεωρήθηκαν με το Συνέδριο του Βερολίνου¹²⁶ λόγω των αντιδράσεων των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων.

Στο Συνέδριο αυτό η Αυστρία υποστήριξε τις αγγλικές θέσεις για εδαφικό περιορισμό της Βουλγαρίας λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, τις επαρχίες δηλαδή στις οποίες ξεκίνησε αυτή η κρίση του Ανατολικού Ζητήματος. Η Βρετανία αντέστρεψε το δυσμενές για την Υψηλή Πύλη κλίμα και πέτυχε να ανακουφίσει τους Οθωμανούς από τις σλαβικές πιέσεις, πράγμα που αποτελούσε και το βασικό της στόχο. Έλαβε δε ως αντάλλαγμα για την υποστήριξή της την Κύπρο. Οι Γερμανοί υπό την καθοδήγηση του Μπίσμαρκ ενδιαφέρθηκαν για τη διατήρηση της ειρήνης στην ευρωπαϊκή ήπειρο, στοχεύοντας ταυτόχρονα στο να μην ενοχληθούν από τις συνεδριακές εξελίξεις οι συμμαχικές χώρες, Αυστρία και Ρωσία. Για τους Ρώσους, το Συνέδριο του Βερολίνου επέφερε κέρδη δυσανάλογα των απωλειών τους. Η περιοχή της Βεσσαραβίας αποτέλεσε μικρή ανταμοιβή για τον αγώνα στον οποίο είχαν επιδόθει.¹²⁷ Οι Βαλκανικές ηγεμονίες της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της

¹²³ Driault, ό.π. σ.σ. 417-460.

¹²⁴ The Ottoman Constitution, Promulgated the 7th Zilbridje, 1293 (11/23 December, 1876).” *The American Journal of International Law*, vol. 2, no. 4, 1908, σ.σ. 367–87. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/2212668> . Ανακτήθηκε: 7 Ιαν. 2025.

¹²⁵ Wajih Kawtharani. “The Ottoman *Tanzimat* and the Constitution.” *Al Muntaga*, vol. 1, no. 1, 2018, σ.σ. 51–65. *JSTOR*, <https://doi.org/10.31430/almuntaga.1.1.0051> . Ανακτήθηκε: 7 Ιαν. 2025.

¹²⁶ “Treaty between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia, and Turkey for the Settlement of Affairs in the East: Signed at Berlin, July 13, 1878.” *The American Journal of International Law*, vol. 2, no. 4, 1908, pp. 401–24. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/2212670> . Ανακτήθηκε: 24 Ιαν. 2025.

¹²⁷ Βλέπε: Shafer, Kenneth Allen, "The Congress of Berlin of 1878: Its Origins and Consequences", *Dissertations and Theses*. Paper 3927, 1989, σ.82. <https://doi.org/10.15760/etd.5811>, Ανακτήθηκε: 25 Ιαν. 2025.

Ρουμανίας απέκτησαν την ανεξαρτησία τους. Η Σερβία επεκτεινόταν εδαφικά πλην όμως ασφυκτιούσε ανάμεσα στην Αυστρία και τη νεοσύστατη βουλγαρική ηγεμονία. Η μόνη της διέξοδος πλέον διαμορφωνόταν προς το νότο, προς τη Μακεδονία. Το Μαυροβούνιο διπλασίασε την έκτασή του, αλλά το σατζάκι του Νόβι Παζάρ παρέμεινε υπό οθωμανική διοίκηση αποκόβοντάς τη σύνδεση με τη Σερβία. Η Βουλγαρία περιορίστηκε εδαφικά σε σχέση με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και παρέμεινε φόρου υποτελής στους Οθωμανούς. Θα αποτελούσε επιτυχία η εμφάνισή της, για πρώτη φορά στα Βαλκάνια, ως νομική καταγραφή της πολιτικής της υπόστασης, αν δεν είχε προηγηθεί η Μεγάλη Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου (μέσα στα επόμενα χρόνια ο σαφής στόχος του βουλγαρικού μαξιμαλισμού). Η Ρουμανία ενσωμάτωσε με τη σειρά της τη νότια Δοβρουσά. Οι Οθωμανοί, και ενώ ο Αμπντούλ Χαμίντ Β΄ είχε αναστείλει ήδη το Σύνταγμα και τη λειτουργία του Κοινοβουλίου από το Φεβρουάριο του 1878,¹²⁸ με τη Συνθήκη του Βερολίνου απώλεσαν τα μισά περίπου Ευρωπαϊκά τους εδάφη, κατάφεραν όμως ταυτόχρονα να ξεπεράσουν άλλη μία κρίση του Ανατολικού Ζητήματος. Για την Ελλάδα πρόβαλε το ενδεχόμενο στο άμεσο μέλλον της ενσωμάτωσης της Θεσσαλίας και Ηπείρου (1881), ενώ η Κρητική υπόθεση εγκαταλείπονταν, έστω και προσωρινά. Θετική εξέλιξη αποτελούσε η διατήρηση της Μακεδονίας και της Θράκης υπό Οθωμανική κυριαρχία, τη στιγμή που μέχρι πρόσφατα με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου υπήρχε το ενδεχόμενο απορρόφησής τους από ένα διευρυμένο σλαβικό κράτος.¹²⁹

3.5. Συμπεράσματα

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία υποχρεώθηκε να προβεί σε μεταρρυθμίσεις προκειμένου να ανακοπεί η απώλεια εδαφών που ξεκίνησε από τον 18^ο αιώνα και συνεχίστηκε κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα. Αρχικά οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν αυτές που επωφελήθηκαν από την αδυναμία της, στη συνέχεια όμως Σέρβοι, Έλληνες, Ρουμάνοι, Μαυροβούνιοι και Βούλγαροι απέκοψαν σημαντικά σε έκταση ευρωπαϊκά εδάφη και σ' αυτά ίδρυσαν

¹²⁸ Βλέπε: Kasaba Resat, *The Cambridge History of Turkey, Volume 4, Turkey in the Modern World*, Cambridge University Press, New York, 2008, σ. 63.

¹²⁹ Κωφός Ευάγγελος, «Ρύθμιση της Ανατολικής Κρίσεως», στο: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977, σ.σ. 351-353.

ανεξάρτητα κράτη. Στην προσπάθειά τους να προλάβουν αυτές τις εξελίξεις, πιεζόμενοι από τις Μεγάλες Δυνάμεις οι Οθωμανοί προέβησαν σε μεταρρυθμίσεις με το διάταγμα του Γκιουλχανέ (1839) και το Χάτι Χουμαγιούν (1856). Αφορούσαν την ισότητα και ισοπολιτεία των μουσουλμανικών με τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Με αυτόν τον τρόπο πίστευαν ότι θα καταφέρουν να μετατρέψουν τον εθνικισμό των υπόδουλων (όπως αυτός μεταδόθηκε και εδραιώθηκε με τη Γαλλική Επανάσταση και την Άνοιξη των Λαών του 1848) σε πατριωτισμό. Τελευταίο ορόσημο του Τανζιμάτ (εποχή μεταρρυθμίσεων από 1839 έως 1976) αποτέλεσε η θέσπιση του Οθωμανικού Συντάγματος του 1876 το οποίο χωρίς να περιορίζει τις εξουσίες των Σουλτάνων προέβλεπε εκλογές και Κοινοβούλιο.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κατά το 19ο αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπισε τις μεγαλύτερες προκλήσεις από καταβολής της. Πλην όμως η αφετηρία των σοβαρών προβλημάτων εντοπίζονται χρονικά στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, συγκεκριμένα μετά τη δεύτερη αποτυχημένη προσπάθεια κατάληψης της Βιέννης και τη συνθήκη του Κάρλοβιτς που σήμαναν ουσιαστικά την αρχή των εδαφικών απωλειών της. Έκτοτε, οι Οθωμανοί κράτησαν εφεκτική και αμυντική στάση απέναντι στα αναπτυγμένα κράτη της Δύσης. Οι Δυτικοί εντόπισαν και εκμεταλλεύτηκαν την οθωμανική αδυναμία προσπαθώντας να επιτύχουν τα μέγιστα γι' αυτούς ωφελήματα. Συνοπτικά, κατά το 19ο αιώνα σταθερά οι Βρετανοί επιδόθηκαν στην υπεράσπιση της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και οι Ρώσοι από τη μεριά τους επιδίωκαν ή τον έλεγχο της ή την κατάλυσή της. Οι Γάλλοι επιχείρησαν κι αυτοί να επεκτείνουν την επιρροή τους σε εδάφη που ήταν συνδεδεμένα με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αίγυπτος, Συρία, Λίβανος, Αλγερία, Τυνησία αποτέλεσαν περιοχές που η Γαλλία επιχείρησε να διεισδύσει και να ελέγξει. Οι Αψβούργοι ως κύριοι αντίπαλοι των Οθωμανών στα Βαλκάνια προσπάθησαν με τη σειρά τους να αποσπάσουν ευρωπαϊκά εδάφη από την Αυτοκρατορία. Έτσι, όλες οι Μεγάλες Δυνάμεις χρησιμοποίησαν κατά περιόδους τις

αναφλέξεις του Ανατολικού Ζητήματος για να παρέμβουν στα εσωτερικά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος και οι διεθνείς πιέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων οδήγησαν τους Οθωμανούς στη θέσπιση των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, με αρχή το 1839 και με σκοπό τον εκσυγχρονισμό, την ισονομία και ισοπολιτεία όλων των υπηκόων, ανεξαρτήτως θρησκευματος, τον έλεγχο των επαρχιών και τη βελτίωση των επιδόσεων στην οικονομία και στο στράτευμα. Από τις αναταράξεις του Ανατολικού Ζητήματος, ειδικά με την Ελληνική Επανάσταση και το Σερβικό αγώνα για ανεξαρτησία, επιταχύνθηκαν οι διαδικασίες για τον εκσυγχρονισμό του θεσμικού πλαισίου που αφορούσε τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Αυτοκρατορίας. Με αυτόν τον τρόπο οι Οθωμανοί υπολόγιζαν ότι θα αποφύγουν τις πιέσεις των Δυτικών και θα επιτύχουν σταθερότητα στο εσωτερικό.

Η επιτυχία των μεταρρυθμίσεων αποτέλεσε ένα εγχείρημα που δεν ήταν εύκολο να τελεσφορήσει. Αφ' ενός οι μεταρρυθμίσεις δεν ήταν δυνατόν να εφαρμοστούν με ομοιογένεια σε όλη την Αυτοκρατορία. Ούτε ήταν δυνατόν τέτοιες δομικές μεταμορφώσεις να αφομοιωθούν άμεσα προκειμένου να επιτευχθεί κοινωνική συνοχή. Η εξόντωση των Γενιτσάρων εξουδετέρωσε τον ισχυρότερο πόλο αντίδρασης, αλλά οι εσωτερικές αντιδράσεις των μουσουλμανικών πληθυσμών δεν είχαν ατονίσει. Οι ουλεμά διαμαρτύρονταν για την καταπάτηση των ιερών νόμων που θίγονταν από την επίκληση της ισότητας μουσουλμάνων και αλλόθρησκων, οι επαρχιακές αριστοκρατίες έμελλε να ελεγχθούν, αλλά για το μεγάλο πλήθος των μουσουλμάνων οι μεταρρυθμίσεις αποτελούσαν συνολική υποβάθμιση του status τους αφού εξισώνονταν νομικά με τους αλλόθρησκους πληθυσμούς της Αυτοκρατορίας. Επιπρόσθετα δε φάνηκε να βελτιώνεται η θέση του μουσουλμανικού αγροτικού πληθυσμού λόγω της εξάρτησης του από τους γαιοκτήμονες και τις φορολογικές επιβαρύνσεις.

Η εργασία μας κατέδειξε ότι υπήρξε αλληλεπίδραση ανάμεσα στις κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος και τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ. Από τη μία, όπως έχει αναφερθεί, οι Μεγάλες Δυνάμεις κατά τη διάρκεια των κρίσεων έβρισκαν τις

κατάλληλες ευκαιρίες για να παρέμβουν στα εσωτερικά ζητήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να απαιτήσουν μεταρρυθμίσεις που θα βελτίωναν τη θέση των μη μουσουλμάνων κατοίκων της. Από την άλλη πλευρά οι μεταρρυθμίσεις πυροδοτούσαν εξεγέρσεις εντός της Αυτοκρατορίας, είτε επειδή έθιγαν τα προνόμια ισχυρών παραγόντων (μουσουλμάνοι φεουδάρχες της Βοσνίας 1851), είτε επειδή το οθωμανικό κράτος αρνούνταν να τις εφαρμόσει (κρητική εξέγερση 1866-1869). Πρόκειται για σχέση αμφίδρομη, άμεσης αλληλεξάρτησης, και άρρηκτης σύνδεσης που αναδεικνύουν τις προκλήσεις του εκσυγχρονισμού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Ωστόσο, αν και σε μεγάλο βαθμό, ιδιαίτερα στο αρχικό στάδιο, οι μεταρρυθμίσεις παρέμειναν στο επίπεδο των διακηρύξεων, η εισαγωγή στην Αυτοκρατορική διοίκηση σημαντικών αλλαγών όπως: η αναδιοργάνωση της Δικαιοσύνης, η καθιέρωση ενός φορολογικού συστήματος περισσότερο δίκαιου, η προσπάθεια εκκοσμίκευσης, η δημιουργία ενός γραφειοκρατικού μηχανισμού κεντρικού ελέγχου, ο εκσυγχρονισμός του στρατού, η ίδρυση νέων σχολείων και Πανεπιστημίων, αποτέλεσαν θετικά βήματα προς την κατεύθυνση του εκδυτικισμού που πάντως, στο τέλος, δεν αποδείχτηκαν αρκετά. Στα επόμενα χρόνια η καθοδική πορεία της Αυτοκρατορίας δεν κατέστη δυνατόν να αναστραφεί και ο Κεμάλ Ατατούρκ το 1922 κατέλυσε την Οθωμανική Αυτοκρατορία και στη θέση της ιδρύθηκε το σύγχρονο κράτος της Τουρκίας.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

Edict of Gulhane: Boğaziçi University, Atatürk Institute of Modern Turkish History (<http://www.ata.boun.edu.tr> The translator is unknown) http://www.ata.boun.edu.tr/Department%20Webpages/ATA_517/Rescript%20of%20Reform,%2018%20February%201856.doc Ανακτήθηκε: 28 Ιαν. 2025

Hatt-I humayun: Boğaziçi University, Atatürk Institute of Modern Turkish History (<http://www.ata.boun.edu.tr>) (The translator is unknown) http://www.ata.boun.edu.tr/Department%20Webpages/ATA_517/Rescript%20of%20Reform,%2018%20February%201856.doc Ανακτήθηκε στις: 5 Ιαν. 2025.

The Ottoman Constitution, Promulgated the 7th Zilbridje, 1293 (11/23 December, 1876).”
The American Journal of International Law, vol. 2, no. 4, 1908, σ.σ. 367–87. *JSTOR*,

<https://doi.org/10.2307/2212668>. Ανακτήθηκε: 7 Ιαν. 2025.

Treaty of Berlin: “Treaty between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia, and Turkey for the Settlement of Affairs in the East: Signed at Berlin, July 13, 1878.” *The American Journal of International Law*, vol. 2, no. 4, 1908, pp. 401–24. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/2212670>. Ανακτήθηκε: 24 Ιαν. 2025.

Δευτερογενείς πηγές

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Armour I.D., *Ιστορία της Ανατολικής Ευρώπης, 1740-1918, Αυτοκρατορίες, Έθνη και Εκσυγχρονισμός*, μτφρ. Δημήτρης Σταματόπουλος, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2016

Βερέμης Αθανάσιος, «Οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ)», στο: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977.

Βερέμης Θ. & Κολιόπουλος Γ., *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2006.

Γκαρά Ελένη -Τζεδόπουλος Γιώργος, *Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Θεσμικό πλαίσιο και κοινωνικές δυναμικές*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα, Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, Αθήνα, 2015.

Δερτιλής Γ.Β., *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1750-2015*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2019.

Ιωαννίδου Ελένη, *Η εφαρμογή των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ 1839-1876, Η περίπτωση της Θράκης*, Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2018.

Κλάπης Αντώνης, *Πολιτική και Διπλωματία της Εθνικής Ολοκλήρωσης, 1821-1923*, Εκδ. Πεδίο, Αθήνα, 2019.

Κολιόπουλος Ι.Σ., *Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία, 1789-1945, Από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Εκδ. Βανιάς, Θεσσαλονίκη, 2001.

- Κοτσώνης Γιάννης, *Η Ελληνική Επανάσταση και οι Αυτοκρατορίες, Η Γαλλία και οι Έλληνες 1797-1830*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2020.
- Κρεμμυδάς Βασίλης, *Εισαγωγή στην Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης (16^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδάνος, Αθήνα, 2006.
- Κωφός Ευάγγελος, «Ρύθμιση της Ανατολικής Κρίσεως», στο: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977.
- Miller William, *Η Τουρκία καταρρέουσα, Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τον έτος 1801 μέχρι και του 1913*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1914.
- Miller Stuart, *Νεότερη και Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, Gutenberg, Αθήνα, 2018.
- Μοίρας Λεωνίδα, *Η Ελληνική Επανάσταση μέσα από τα μάτια των Οθωμανών*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα, 2020.
- Driault Edouard, *Το Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, τόμος α', Εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1997.
- Παπαγεωργίου Π. Στέφανος, *Από το Γένος στο Έθνος, Η θεμελίωση του Ελληνικού Κράτους 1821-1862*, Παπαζήση, Αθήνα, 2005.
- Petropoulos John, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1997.
- Πίσσης Νικόλαος, «Τροπές της ρωσικής προσδοκίας στα χρόνια του Μεγάλου Πέτρου», *Μνήμων*, τ.30, 2009.
- Quataert Donald, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006.
- Ριζάς Σωτήρης, *Οι Μεγάλες Δυνάμεις και η Επανάσταση. Από το Λάιμπαχ στο Ναβαρίνο*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2021.
- Ristelhueber Rene, *Ιστορία των Βαλκανικών λαών*, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 2005.
- Richards Denis, *Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης, 1789-2000*, Εκδόσεις Δ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα, 2010.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Εστία, Αθήνα, 2022.

Σμπιλίρης Γιώργος, Διδακτορική Διατριβή, *Ανατολικό Ζήτημα και Ελληνικός Αλυτρωτισμός (1839-1841)*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1997.

Σταματόπουλος Δημήτριος, *Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και Οικουμενικό Πατριαρχείο*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη, 1998.

Τζάκης Διονύσης, «Ρωσική παρουσία στο Αιγαίο. Από τα Ορλωφικά στον Λάμπρο Κατσώνη», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ.1, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σ.σ. 115-148.

Toynbee J. Arnold, *Το Δυτικό Ζήτημα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, Μια μελέτη επαφής πολιτισμών*, University Studio Press, Αθήνα, 2007.

Φλιτούρης Λάμπρος, *Αποικιακές Αυτοκρατορίες, η εξάπλωση της Ευρώπης στον κόσμο, 16^{ος}-20^{ος} αι.*, Εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα, 2016.

Χασιώτης Ι. Κ., *Οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Το πρόβλημα της κυριαρχίας στην Ανατολική Μεσόγειο από τα μέσα του 15^{ου} έως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα*, Εκδόσεις Βανιάς, Θεσσαλονίκη, 2005.

Hobsbawm E. J., *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2002.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Akgün, Seçil. "The emergence of tanzimat in the Ottoman Empire." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 2.2, 1991, doi:10.1501/OTAM_0000000318. Ανακτήθηκε: 16 Δεκ. 2024.

Anscombe Frederick F., Islam and the Age of Ottoman Reform, *Past & Present*, Volume 208, Issue 1, 2010, σ. 178, <https://doi.org/10.1093/pastj/gtq007> Ανακτήθηκε: 20 Δεκ. 2024

Anscombe Frederick F., "The Balcan Revolutionary Age", *The Journal of Modern History*, Vol84, No3 (2012), <http://www.jstor.org/stable/10.1086/666053> , Ανακτήθηκε 19 Οκτ. 2024.

Bailey Frank Edgar, *British policy and the Turkish reform movement, a study in Anglo-Turkish relations, 1826-1853*, Fertig H., New York, 1970.

- Beinin J. Ottoman reform and European imperialism, 1839–1907. In: *Workers and Peasants in the Modern Middle East*. The Contemporary Middle East. Cambridge University Press; 2001, σ. 46, <https://psi427.cankaya.edu.tr/uploads/files/Beinin%2C%20Ott%20Reform%20and%20European%20Imperialism.pdf> Ανακτήθηκε: 3 Ιαν. 2025.
- Bulut Erkin, *The Life and Ideas of an 18th Century Ottoman Bureaucrat: Suleiman Penah Efendi and his “Order of Climes”*, Sabanci University, Aug. 2020.
- Cem Erulker, *Understanding the reform process of the Ottoman diplomacy. A case of modernization?*, Middle East Technical University, 2015, σ. 49, <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/25320> Ανακτήθηκε: 16 Δεκ. 2024.
- Cleveland William & Bunton Martin, *A History of the Modern Middle East*, Westview Press, Boulder Colorado, 2009, σ. 84, <http://islamicblessings.com/upload/A-History-of-the-Modern-Middle-East.pdf> Ανακτήθηκε: 4 Ιαν. 2024.
- Davison Roderic, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, New Jersey, 1963.
- Galeb Arabiat, «The Diplomacy of the Ottoman Empire in Dealing with the Egyptian Crisis (1248- 1256 AH / 1832-1840 AD) "A Study in the Light of the Ottoman Documents"». *Dirasat: Human and Social Sciences*, 49(5), σ. 511, <https://doi.org/10.35516/hum.v49i5.2772> Ανακτήθηκε: 2 Δεκ. 2024.
- Hanioglu Sukru, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, New Jersey, 2008, <https://psi424.cankaya.edu.tr/uploads/files/Hanioglu,%20Brief%20Hist%20of%20Late%20Ott%20Empire-1.pdf> Ανακτήθηκε: 4 Ιαν. 2024.
- Jakub Mazanec, “The Ottoman Empire at the Beginning of Tanzimat Reforms.” *Prague Papers on the History of International Relations*, no. 2 (2016): 21–23. Διαθέσιμο στο: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/97080/1484075_jakub_mazanec_21-45.pdf?sequence=1&isAllowed=y Ανακτήθηκε: 17 Δεκ. 2024.
- Jensen, De Lamar. “The Ottoman Turks in Sixteenth Century French Diplomacy.” *The Sixteenth Century Journal*, vol. 16, no. 4, 1985, pp. 451–454. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/2541220>. Ανακτήθηκε: 30 Οκτ. 2024.

- Karaman K. Kivanc and Sevket Pamuk, “Ottoman State Finances in European Perspective, 1500 –1914,” *Journal of Economic History* 70, 2010, https://ata.bogazici.edu.tr/sites/ata.boun.edu.tr/files/faculty/sevket.pamuk/pamuk_sevket_ottoman_state_finances_in_european_perspective.pdf Ανακτήθηκε 20 Οκτ. 2024.
- Karpat, Kemal H. “The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908.” *International Journal of Middle East Studies*, vol. 3, no. 3, 1972, σ. 258. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/162799> Ανακτήθηκε: 3 Ιαν. 2025.
- Kasaba Resat, *The Cambridge History of Turkey, Volume 4, Turkey in the Modern World*, Cambridge University Press, New York, 2008.
- Kawtharani Wajih “The Ottoman *Tanzimat* and the Constitution.” *Al Muntaga*, vol. 1, no. 1, 2018, σ.σ. 51–65. *JSTOR*, <https://doi.org/10.31430/almuntaga.1.1.0051> Ανακτήθηκε: 7 Ιαν. 2025.
- Marriot J.A.R., *The Eastern Question, An Historical Study to European Diplomacy*, Oxford at the Clarendon Press, 1917.
- Meriage, Lawrence P. “The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth-Century Origins of the Eastern Question.” *Slavic Review*, vol. 37, no. 3, 1978, σ.σ. 421–39. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/2497684>.
- Naff, Thomas. “Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807.” *Journal of the American Oriental Society*, vol. 83, no. 3, 1963, σ. 295. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/598070>. Ανακτήθηκε 20 Ιαν. 2025.
- Psarrou Evi, *Ottoman Rule in the Aegean, Chios during the 19th Century. Centre-Periphery Relations*, Papazissis, Athens, 2020.
- Sariyannis Marinos, *Ottoman Political Thought up to the Tanzimat: A Concise History*, e-book, Foundation for Research and Technology-Hellas, Institute for Mediterranean Studies, Rethymno, 2015, <https://www.ims.forth.gr/en/publication/view?id=9> Ανακτήθηκε: 20 Δεκ. 2024.
- Sedivy Miroslav, Metternich and the Ottoman reform movement. *European Review of History: Revue Européenne d'histoire*, 18(4), 2011, <https://doi.org/10.1080/13507486.2011.590182> Ανακτήθηκε: 1 Ιαν. 2025.

- Sedivy Miroslav, *Metternich, The Great Powers and the Eastern Question*, Pilsen: Typos, 2013, <http://www.egyptandaustria.at/documents/Metternich,%20the%20Great%20Powers%20and%20the%20Eastern%20Question.pdf>
Ανακτήθηκε: 19 Οκτ. 2024.
- Shafer, Kenneth Allen, "The Congress of Berlin of 1878: Its Origins and Consequences", *Dissertations and Theses*. Paper 3927., 1989, . <https://doi.org/10.15760/etd.5811>,
Ανακτήθηκε: 25 Ιαν. 2025.
- Shaw, Stanford J. "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-I Cedid Army of Sultan Selim III." *The Journal of Modern History*, vol. 37, no. 3, 1965, pp. 291–306. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/1875404>. Ανακτήθηκε: 14 Οκτ. 2024.
- Shaw Stanford, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume I. Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, Cambridge University Press, 1976.
- Shaw Stanford & Shaw Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II, Reform, Revolution and Republic, The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, New York, 1997,; https://psi427.cankaya.edu.tr/uploads/files/Shaw,%20History_of_the%20Ott%20Empire.pdf Ανακτήθηκε: 25 Δεκ. 2024
- Van Duinkerken Wyoma, *Educational Reform in the Tanzimat Era (1839-1876): Secular Reforms in Tanzimat*, Institute Of Islamic Studies, McGill University, Quebec, Canada, 1998, <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/qn59q631n> Ανακτήθηκε: 25 Δεκ. 2024.
- Weiker, Walter F. "The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform." *Administrative Science Quarterly*, vol. 13, no. 3, 1968, σ. 454-455. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/2391053> Ανακτήθηκε 3 Ιαν. 2025.
- Yosmaoğlu, İpek, 'The Ottoman Empire, the Balkans, and the Great Powers on the Road to Mürozsteg', *Blood Ties: Religion, Violence and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia, 1878-1908* (Ithaca, NY, 2013; online edn, Cornell Scholarship Online, 18 Aug. 2016), <https://doi.org/10.7591/cornell/9780801452260.003.0002> Ανακτήθηκε: 25 Ιαν. 2025.

Zeynep Colak, Pathways to Modernity: Ottoman Reforms Before and During the Tanzimat, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 24(2), 426-428.

<https://doi.org/10.32449/egetdid.1522647> Ανακτήθηκε: 28 Ιαν. 2025.

Zurcher Erik, *Turkey, A Modern History*, I.B. Tauris, London, 2017.

Zurcher Erik, *Turkey, A Modern History*, I.B. Tauris, London, 2024.